

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΛΑΪΚΗΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΜΕΛΙΝΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
& ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΤΑ ΠΑΛΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΛΥΜΝΟΥ

Κείμενα- επιστημονική τεκμηρίωση: Βασίλης Καραμπάτσος, αρχαιολόγος.

Γενική επιμέλεια- προτάσεις δραστηριοτήτων: Λευτέρης Πλάτων, αρχαιολόγος.

Σχεδιαστικές αναπαραστάσεις: Μιχάλης Κουτελλάς, αρχαιολόγος.

Φωτογραφικό υλικό: Αρχείο 4ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Σχεδίαση εντύπου: Γιώργος Τσιρίγκας.

Copyright 2001: ΥΠΕΠΘ- ΥΠΠΟ.

4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Βασίλης Καραμπάτσος.

* Ευχαριστούμε θερμά τις κ.κ. Ν. Σελέντη και Τ. Φουρτούνη για τη συμπαράσταση και την εν γένει βοήθειά τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο του προγράμματος ΜΕΛΙΝΑ, επιλέξαμε για το σχολείο της Καλύμνου τη θεματική ενότητα που αναφέρεται στα παλαιοχριστιανικά μνημεία του νησιού. Κριτήριο της επιλογής μας αποτέλεσαν τόσο η σπουδαιότητα και ο μεγάλος αριθμός των σωζόμενων οικοδομικών λειψάνων της εποχής αυτής, όσο και η μέχρι σήμερα έλλειψη μιας συνολικής γι' αυτή διαπραγμάτευσης.

Το πρόγραμμα διαρθρώνεται γύρω από ένα οδοιπορικό τριών αυτοτελών διαδρομών, καθεμία από τις οποίες ολοκληρώνεται με την κατάληξη σε ισάριθμα σύνολα μνημείων.

Σύμφωνα με ένα γενικό σχεδιασμό, προτείνεται να προηγηθεί η επίσκεψη στα Πηγάδια (ή Λιμνιώτισσα) και τις Μυρτιές. Τα μνημεία της Τελένδου είναι δυνατόν να αποτελέσουν το αντικείμενο μιας ιδιαίτερης εκπαιδευτικής διαδρομής. Τέλος, η αρχαιολογική περιήγηση μπορεί να ολοκληρωθεί με τη γνωριμία των παλαιοχριστιανικών καταλοίπων της κοιλάδας στο Βαθύ, καταλήγοντας στον όρμο της Ρίνας.

Ο εκπαιδευτικός καλείται να αξιοποιήσει κατά την κρίση του το παρεχόμενο πληροφοριακό υλικό και τις προτεινόμενες δραστηριότητες, είτε μέσα στη σχολική τάξη, είτε στις επιτόπιες επισκέψεις.

Για την καλύτερη κατανόηση των περιγραφών και των εμπεριεχομένων σε αυτές όρων, προτείνεται η πρωθύστερη ανάγνωση του παραρτήματος των τελευταίων σελίδων του παρόντος εντύπου.

Ιστορικά στοιχεία.

Η πρώτη ιστορική αναφορά για το νησί της Καλύμνου απαντάται στην Ιλιάδα και πιο συγκεκριμένα στη Β' ραψωδία (στίχ. 676- 677): "...Οι δ' άρα Νίσυρον τ' είχαν Κάρπαθον τε Κάσον και Κών Ευρυπύλοιο πόλιν νήσους τε Καλύδνας. Των δ' αύ Φειδιππός τε και Άντιφος ηγησάσθην Θεσσαλού υιέ δύο, Ηρακλείδαο άνακτος, τοις δε τριήκοντα γλαφυραί νήες εστιχώντο...".

Η παρουσία των Αχαιών επιβεβαιώνεται αρχαιολογικά από τα ευρήματα των ανασκαφών της περιόδου της Ιταλοκρατίας. Στο δεύτερο μισό του 9ου π. Χ. αιώνα, φαίνεται ότι άποικοι από την Πελοπόννησο εγκαταστάθηκαν στην Κάλυμνο. Οι άποικοι ήταν ασφαλώς Δωριείς, αφού το δωρικό αλφάβητο χρησιμοποιείται εδώ μέχρι το τέλος

της Αρχαιότητας. Φαίνεται ότι το νησί ανήκε στην επικράτεια της γνωστής Δωρικής Εξάπολης.

Μέχρι το τέλος του 3ου αιώνα π. Χ., η Κάλυμνος αποτελείται από επτά (7) Δήμους, με κέντρο, πολιτικό και θρησκευτικό, το ιερό του Δαλίου Απόλλωνα στη θέση Λιμνιώτισσα ή Πηγάδια. Μετά την επιτυχή έκβαση της ναυμαχίας της Αλάσαρνας (σημερινής Καρδάμαινας Κω), όπου Κώοι και Καλύμνιοι αντιμετώπισαν από κοινού το στόλο των Ιεραπυτνίων, αποφασίστηκε από τους νικητές η ίδρυση μιας Ομοπολιτείας. Οι επτά υπάρχοντες Δήμοι, με την πολιτική ένωση των δύο νησιών, συγχωνεύονται σε τρεις: την Ποθαία, τον Όρκατο και τον Πάνορμο.

Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, η Κάλυμνος δε φαίνεται να διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στα πολιτικά πράγματα της περιοχής. Το 2ο μ. Χ. αιώνα, γνωρίζουμε ότι επισκευάζεται ο ναός του Απόλλωνα και γίνεται τιμητική μνεία υψηλών Ρωμαίων αξιωματούχων.

Το 297 μ. Χ., ο Διοκλητιανός επιχειρεί τη μεγάλη διοικητική του μεταρρύθμιση, εισάγοντας το σύστημα των επαρχιών. Χωρίζει τη Μικρά Ασία σε δύο διοικήσεις: της Ασίας και του Πόντου. Η διοίκηση της Ασίας θα περιλάβει δέκα (10) επαρχίες, μεταξύ των οποίων και την Επαρχία των Νήσων. Στην τελευταία ανήκουν πενήντα τρία (53) νησιά, που βρίσκονται κάτω από τη διοίκηση ηγεμόνα- ανθυπάτου με έδρα τη Ρόδο.

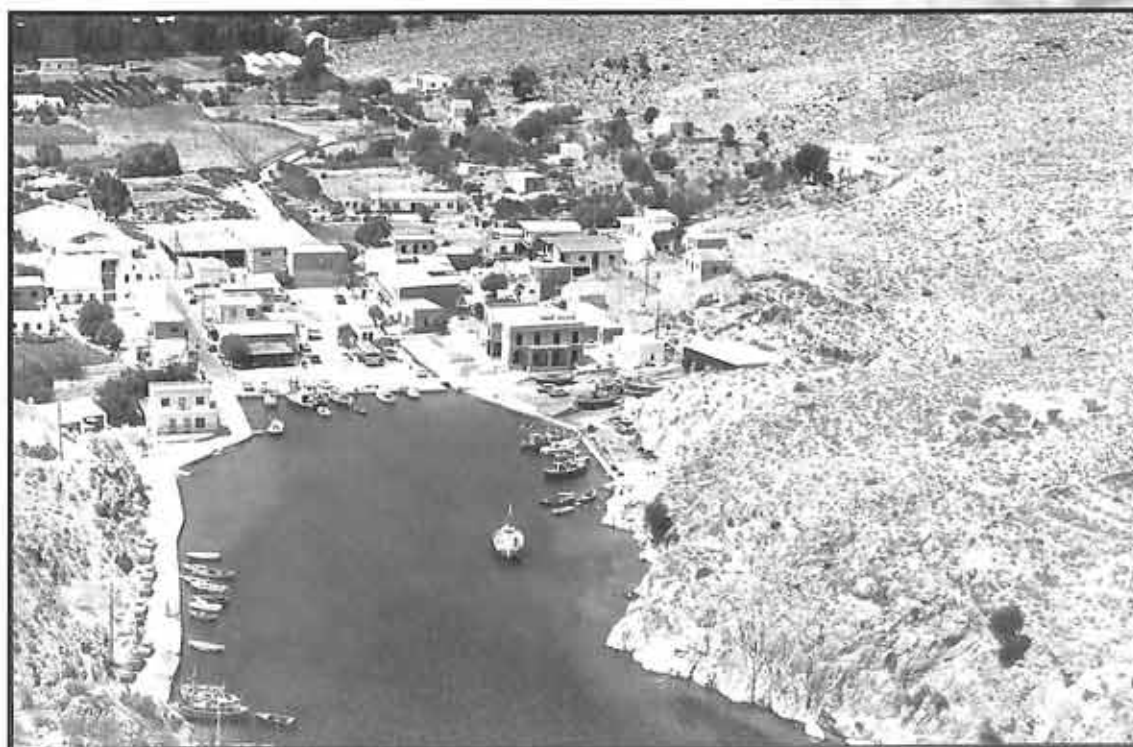
Το 324 μ. Χ., ο Μέγας Κωνσταντίνος ιδρύει την Κωνσταντινούπολη, ονομάζοντάς την "Πρωτεύουσα του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους" ή "Νέα Ρώμη". Προς το τέλος της ζωής του, ο αυτοκράτορας θα κτίσει ο ίδιος μεγάλες εκκλησίες, που είναι γνωστές ως "βασιλικές", σε πολλές πόλεις της ρωμαϊκής επικράτειας. Οι βασιλικές, που αποτελούν το "σήμα κατατεθέν" της παλαιοχριστιανικής περιόδου είναι, στην ουσία, μεγάλα εκκλησιαστικά κέντρα, που έρχονται να αντικαταστήσουν σιγά – σιγά τα αρχαία ιερά.

Μια νέα μεγάλη περίοδος ανοικοδόμησης για την αυτοκρατορία ξεκινά τον 6ο αιώνα μ. Χ., επί Ιουστινιανού, και διαρκεί μέχρι τα χρόνια του αυτοκράτορος Ηρακλείου (πρώτο μισό του 7ου αιώνα). Την εποχή αυτή, που συμπίπτει με το τελευταίο μέρος της παλαιοχριστιανικής περιόδου, η Κάλυμνος ευημερεί, όπως αποδεικνύουν τα σχετικά αρχαιολογικά κατάλοιπα στο νησί. Όπως συνέβη και σε άλλες περιοχές της βυζαντινής επικράτειας, η νέα θρησκεία χρησιμοποίησε ως πυρήνες της λατρείας τις θέσεις των αρχαίων Δήμων και των ιερών τους. Έτσι, κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, σημαντικά κέντρα εξακολουθούν να είναι η Ποθαία, ο Πάνορμος και ο

Όρκατος. Στην Κάλυμνο, την Τέλενδο και τα άλλα γειτονικά νησιά, σώζονται, δυστυχώς σε ερειπιώδη κατάσταση, πάνω από τριάντα (30) παλαιοχριστιανικές βασιλικές. Η παρουσία αρχαιολογικών λειψάνων, όμως, έρχεται σε αντίθεση με την παντελή απουσία γραπτών πηγών που να αναφέρονται στην παλαιοχριστιανική Κάλυμνο. Κατά συνέπεια, δε μπορούμε να γνωρίζουμε τη διοικητική και εκκλησιαστική εξάρτηση του νησιού, για μία σχετικά μεγάλη χρονική περίοδο. Φαίνεται ότι η Κάλυμνος, έως το 1204, αποτελούσε τμήμα του θέματος της Σάμου, που περιλάμβανε, εκτός από τη Σμύρνη και την ενδοχώρα της, όλα τα νησιά από την Ικαρία μέχρι την Κω. Στη συνέχεια, περνά στην κυριαρχία του Λέοντος Γαβαλά και του αδελφού του Ιωάννη, που κυβερνούν τη νησιωτική αυτή περιοχή μέχρι το 1249. Μαζί με τη Ρόδο, την Κω, τη Λέρο και τα κοντινά νησιά, περιέρχεται στην αυτοκρατορία της Νίκαιας, επί βασιλείας του Ιωάννου Βατάτζη. Από το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα και μέχρι τις αρχές του 14ου, δέχεται επιδρομές Γενοβέζων, Τούρκων και Βενετών. Το 1309, έχοντας κοινή μοίρα με τα περισσότερα νησιά του νοτιοανατολικού Αιγαίου, υποτάσσεται στην κυριαρχία των Ιπποτών του Τάγματος του Αγίου Ιωάννου της Ιερουσαλήμ.

Ήδη από το 12ο αιώνα, κάποιοι περιηγητές μνημονεύουν το νησί, με πρώτο το γεωγράφο Αλ' Idrisi. Ο Nicolas da Martoni (1394/ 5) το αναφέρει μόνο ονομαστικά, ως ένα νησί που συνάντησε στη διαδρομή του, ενώ ο Christoforo Buondelmondi, στα 1420, το περιγράφει, αλλά με τοπογραφικές ανακρίβειες. Στο Ιζολάριο του Bartolomeo dalli Sonetti (1485), περιλαμβάνεται, εκτός από ένα σύντομο περιγραφικό κείμενο, και ο χάρτης του νησιού. Ο Piri Reis (1521) είναι αρκετά περιγραφικός, προσφέροντας πολύτιμες πληροφορίες για το νησί, αντίθετα με το M. Boschini (1534), που κάνει μόνο μία μικρή αναφορά σ' αυτό.

Από το 16ο αιώνα και μετά, εποχή της συστηματικής χαρτογράφησης της περιοχής του Αρχιπελάγους και της Ανατολικής Μεσογείου από Ευρωπαίους λογίους και περιηγητές, η Κάλυμνος δηλώνεται με διάφορες ονομασίες: Calamo, Claros, Calmo, Calmino, Calimno, Cal(l)imene, Calymna.

Πηγάδια.

Το σημαντικότερο ίσως συγκρότημα μνημείων της παλαιοχριστιανικής περιόδου στο νησί βρίσκεται στη θέση "Πηγάδια" ή "Λιμνιώτισσα". Σε αυτό, περιλαμβάνονται οι βασιλικές του Χριστού της Ιερουσαλήμ και της Αγίας Σοφίας ή Ευαγγελίστριας. Ο σκοπός της ίδρυσης δύο μεγάλων βασιλικών στην ίδια ουσιαστικά περιοχή δεν είναι απόλυτα ξεκαθαρισμένος. Φαίνεται, μάλιστα, ότι οι βασιλικές αυτές δεν είχαν άμεση σχέση με το σύγχρονό τους παλαιοχριστιανικό οικισμό που είχε κτισθεί στην περιοχή της σημερινής Πόθιας, αφού η απόσταση που χωρίζει τις δύο θέσεις είναι σχετικά μεγάλη (περίπου 4 χλμ.). Το γεγονός ότι στη θέση που κτίστηκαν οι βασιλικές προϋπήρχε ένα σημαντικό αρχαίο ιερό, όπου για περισσότερο από χίλια χρόνια λατρεύονταν ο Απόλλωνας και άλλες θεότητες, κάνει πιθανή την υπόθεση ότι οι χριστιανικοί ναοί κτίστηκαν, αφενός για να εξυπηρετήσουν τις νέες θρησκευτικές ανάγκες των χριστιανών, και αφετέρου, για να εξαγνίσουν το χώρο από την παγανιστική αρχαία λατρεία.

Το ανατολικό μέρος της εκκλησίας του **Χριστού της Ιερουσαλήμ** διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση. Η αψίδα της προεξέχει σε σχήμα ημικυκλίου και διατηρείται μέχρι το ύψος της στέγης. Είναι κτισμένη από γκρίζο μάρμαρο μέχρι το ύψος του τεταρτοσφαιρίου. Το τελευταίο αποτελείται από ψημένες πλίνθους (τούβλα) και φέρει κεραμεικό διάκοσμο σε τεθλασμένη γραμμή. Στο κέντρο της κόγχης υπάρχει τρίλοβο παράθυρο, που στηρίζεται σε δύο μαρμαρίνους αμφικιονίσκους του απλούστερου κορινθιακού τύπου. Οι τελευταίοι επιστέφονται από δύο κιονόκρανα, απλά, διακοσμημένα μόνο με ανάγλυφους σταυρούς στις στενές τους πλευρές.

Στο εσωτερικό της αψίδας, σώζεται, μερικώς, το σύνθρονο: το αποτελούσαν τρεις καθ' ύψος σειρές μαρμαρίνων εδωλίων, από τις οποίες σήμερα διατηρούνται μόνο οι δύο ανώτερες. Στο μέσον της ανώτερης, υπάρχει κενό. Στο σημείο αυτό θα ήταν η θέση του επισκοπικού θρόνου, που πρέπει να ήταν φτιαγμένος από κάποιο διαφορετικό υλικό, πιθανότατα ξύλο.

Το δάπεδο της κόγχης είναι επιστρωμένο με μαρμαρίνα αρχαία μέλη. Κατά τις ανασκαφές, στο κέντρο περίπου του δαπέδου και κάτω από τη μαρμαρίνη βάση της Αγίας Τράπεζας, βρέθηκε εγκαίνιο με οστά, που πιθανώς ανήκαν σε κάποιον άγιο. Γνωρίζουμε από γραπτές πηγές ότι το έθιμο να τοποθετούνται οστά στη βάση της Αγίας Τράπεζας αποτελούσε έναν από τους κανόνες της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής για όλη την Αυτοκρατορία, ήδη από το β' μισό του 4ου μ.Χ. αιώνα.

Το κεντρικό κλίτος της βασιλικής χωρίζεται από τα πλάγια κλίτη με δύο σειρές κιόνων, που στέφονταν με κορινθιακά κιονόκρανα. Οι κιονοστοιχίες στήριζαν μαρμαρίνο επιστύλιο, πάνω από το οποίο υπήρχε κτιστός τοίχος με δίλοβα παράθυρα, που επέτρεπαν τον επαρκή φωτισμό στο εσωτερικό του ναού. Έτσι, το κεντρικό κλίτος υπερυψωνόταν των πλαγίων και έφερε στέγη ξύλινη, δόρυχη, με κεραμίδια. Τα πλάγια κλίτη θα καλύπτονταν με μονόρριχτες ξύλινες στέγες, επίσης σκεπασμένες με κεραμίδια.

Το κυρίως σώμα του ναού δεν έχει αποκαλυφθεί στο σύνολό του. Από τα στοιχεία, όμως, που διαθέτουμε, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το δάπεδο του κεντρικού κλίτους είχε επιστρωθεί με μαρμαρόπλακες σε δεύτερη χρήση, ενώ τα δάπεδα των πλαγίων κλιτών είχαν διακοσμηθεί με ψηφιδωτά. Από αυτά, γνωρίζουμε μόνο εκείνα του νότιου κλίτους, αφού το βόρειο δεν έχει ακόμα ανασκαφεί. Η όλη σύνθεση αποτελείται από μία σκηνή, η οποία περιλαμβάνει διάφορα ζώα - λιοντάρια, πάνθηρες και βοοειδή - που κινούνται προς όλες τις κατευθύνσεις, μέσα σε ένα τοπίο με καρποφόρα και άλλα είδη δένδρων. Τα χρώματα των ψηφιδών είναι ποικίλα και αρκετά έντονα. Είναι φανερό μια προσπάθεια εντυπωσιασμού του θεατή, που αποβλέπει ταυτόχρονα στη δημιουργία ενός ευχάριστου περιβάλλοντος. Υποθέτουμε ότι η διακόσμηση των εκκλησιών έπαιζε σημαντικό ρόλο στη δημιουργία ψυχικής ευφορίας στους εκκλησιαζόμενους, αλλά και σε όσους επρόκειτο, στους χώρους αυτούς, να βαπτισθούν χριστιανοί.

Για τη χρονολόγηση των λειψάνων του ναού του Χριστού της Ιερουσαλήμ, λίγα πράγματα μπορεί να λεχθούν. Ο ανασκαφέας αναφέρει ότι σε κιονόκρανο βρήκε χαραγμένη την ακόλουθη επιγραφή: "ΕΠΙ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΕΤΕΛΙΟΘΗ ΤΟ ΕΡΓΟΝ". Είναι πιθανό, ότι κάποιος Ευγένιος, που έφερε τον τίτλο του οικονόμου, υπήρξε εκπρόσωπος του επισκόπου στον οποίον υπαγόταν, την εποχή εκείνη, η Κάλυμνος. Η επιγραφή τοποθετείται χρονολογικά στον 5ο αιώνα.

Κατά συνέπεια, ο Χριστός της Ιερουσαλήμ οικοδομήθηκε κατά τον 5ο και πρέπει να καταστράφηκε εν μέρει στα μέσα του 6ου αιώνα, εποχή κατά την οποία, σύμφωνα με γραπτές πηγές, έγιναν μεγάλες καταστροφές και στη γειτονική Κω. Το ψηφιδωτό φαίνεται πιθανό ότι ανήκει στη δεύτερη οικοδομική φάση του μνημείου, που πιθανότατα θα πρέπει να τοποθετηθεί μετά το μεγάλο σεισμό του 554 μ. Χ.

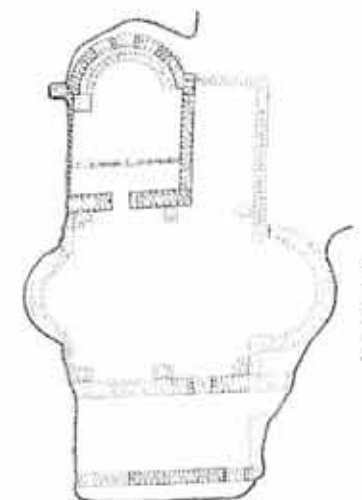
Σε απόσταση περίπου πενήντα (50) μέτρων ανατολικά του Χριστού της Ιερουσαλήμ, διατηρούνται τα λείψανα μιας τρίκογχης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, που είναι γνωστή με το όνομα **Αγία Σοφία ή Ευαγγελίστρια**. Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό μνημείο, στο χώρο του οποίου μπορούμε να διακρίνουμε τρεις οικοδομικές φάσεις. Κατά την τελευταία οικοδομική φάση, πιθανότατα το 14ο αιώνα μ. Χ., το χώρο του Ιερού Βήματος της παλαιοχριστιανικής βασιλικής καταλαμβάνει μικρό μονόχωρο εκκλησάκι (η Ευαγγελίστρια).

Το μόνο στοιχείο από την ανωδομή της βασιλικής που σώζεται σήμερα είναι το τρίλοβο παράθυρο της αψίδας του κεντρικού κλίτους. Πολύ σημαντικά είναι, όμως, τα λείψανα των ψηφιδωτών δαπέδων του ναού, που φαίνεται να χρονολογούνται στο β' μισό του 6ου μ. Χ. αιώνα και ανήκουν στη δεύτερη οικοδομική φάση του μνημείου.

Το ψηφιδωτό δάπεδο του νάρθηκα αποτελείται από τέσσερα (4) μεγάλα τετράγωνα, που κοσμούνται με άλογα εν κινήσει, τοποθετημένα στο κέντρο τους. Τα τετράγωνα πλαισιώνονται από τέσσερα παραλληλόγραμμα, με θέματα από τον κόσμο της θάλασσας. Για το θεματολόγιο των ψηφιδωτών του κεντρικού κλίτους του ναού δεν έχουμε αρκετά στοιχεία. Έχουν σωθεί μόνο λείψανα του ψηφιδωτού δαπέδου στο νότιο παστοφόριο, που κοσμείται με ζώα - φανταστικά ή πραγματικά σε κίνηση, αποδοσμένα σε μικρότερη κλίμακα από εκείνη των αλόγων του νάρθηκα.

Ψηφιδωτό στο νότιο παστοφόριο Αγίας Σοφίας

Κιονόκρανο από παράθυρο του
Αγ. Ιωάννη του Μελιτσα

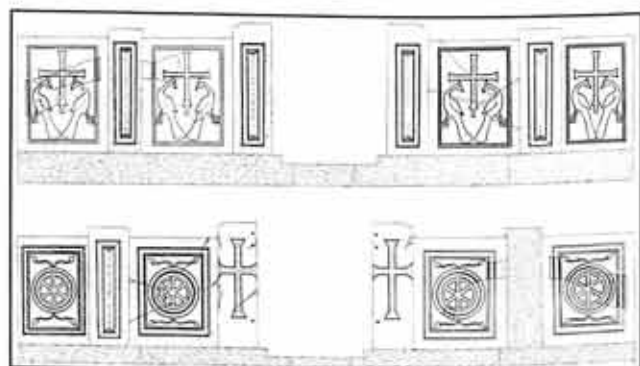
Μυρτιές.

Τα λείψανα μιας άλλης σημαντικής παλαιοχριστιανικής βασιλικής βρίσκονται στη θέση "Μελιτσαχας" (στην περιοχή Μυρτιές). Πρόκειται για τη **βασιλική του Αη - Γιάννη**, κτισμένη -και στην περίπτωση αυτή- στη θέση ενός αρχαίου ιερού, πιθανότατα αφιερωμένου στο θεό Ποσειδώνα.

Πρόκειται για μία ακόμα τρίκλιτη βασιλική, με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά του κεντρικού κλίτους και σύνθρονο για τους λειτουργούντες ιερείς. Στο μέσον του συνθρόνου, υπάρχει ακόμα η θέση του επισκοπικού θρόνου. Στο Ιερό Βήμα, σώζονται η βάση και κάποια θραύσματα της μαρμάρινης Αγίας Τράπεζας. Σκόρπια εδώ και εκεί, βρέθηκαν τα θραύσματα μιας μικρότερης τράπεζας, που ίσως χρησιμοποιήθηκε για να δεχθεί τις προσφορές των πιστών.

Σημαντικά είναι τα λείψανα του μαρμαρίνου τέμπλου, που το αποτελούσαν τέσσερα διακοσμημένα θωράκια και κιονίσκοι. Τα θωράκια κοσμούνταν με ανάγλυφα ζεύγη παγωνιών που κοιτάζουν σταυρό στο κέντρο της σύνθεσης, στρέφοντας το σώμα τους. Τα παγώνια μπορεί να συμβόλιζαν είτε τις ψυχές των νεκρών, είτε τους ίδιους τους πιστούς.

Το κεντρικό κλίτος χωριζόταν από τα δύο πλάγια με κιονοστοιχίες. Ανάμεσα στους κίονες, υπήρχαν χαμηλά παραπέτα, πιθανώς για λειτουργικούς λόγους. Το δάπεδο του κεντρικού κλίτους ήταν στρωμένο με μαρμαρόπλακες -υλικό σε δεύτερη χρήση- ενώ εκείνα των πλαγίων κλιτών με πήλινες πλάκες.

Στα δυτικά, υπήρχε νάρθηκας που εκτεινόταν σε όλο το πλάτος του κυρίως ναού (σηκού). Το δάπεδο του νάρθηκα είχε κοσμηθεί με ψηφιδωτό με γεωμετρικά θέματα, χωρισμένο σε δύο διαχωρά.

Στη ΝΑ γωνία του νότιου διάχωρου, σώζεται ψηφιδωτή επιγραφή σε πλαίσιο που αναφέρει:

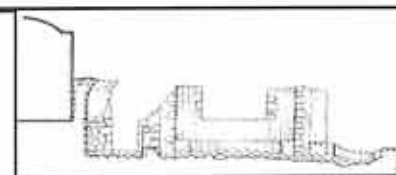
ΚΥΡΙΕ ΒΟΗΘΗΤΩ Δ
ΑΝΑΤΟΛΙΩ ΤΩ ΚΤΙ
CΑΝΤΙ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ
ΙΩΑΝΝΗΝ ΑΜΗΝ

Στην ανατολική πλευρά του νότιου κλίτους, κτίσθηκε, το 19ο αιώνα, μικρή κοιμητηριακή εκκλησία, που είναι αφιερωμένη στον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Εύλογα μπορεί να αναρωτηθεί κανείς, αν οι παροικούντες που ίδρυσαν το μικρό ναό γνώριζαν το όνομα του αγίου στον οποίο ήταν αφιερωμένη η βασιλική, αφού το ψηφιδωτό με την προαναφερθείσα επιγραφή ήρθε στο φως μόλις το 1937. Στον ίδιο χώρο, ο Ιταλός αρχαιολόγος Α. Μάιυρ είχε βρει αρχαία επιγραφή, που ανέφερε την ονομασία Πάνορμος. Άραγε, Πάνορμος ήταν η ευρύτερη περιοχή, που περιλάμβανε και τα δύο λιμάνια της Τελένδου.

Αυτό που σήμερα εντυπωσιάζει περισσότερο τον επισκέπτη είναι η ίδια η θέση του μνημείου, αλλά και ο πλούτος του σε μαρμάρινα ανάγλυφα, σε συνδυασμό με το εξαιρετικής τέχνης ψηφιδωτό. Η βασιλική, με τα υπάρχοντα στοιχεία, θα πρέπει να χρονολογηθεί στο β' μισό του 5ου μ.Χ. αιώνα.

Τέλενδος.

Σημαντικά λείψανα της παλαιοχριστιανικής περιόδου συναντάμε και στην Τέλενδο. Ο παράλιος οικισμός της Τελένδου, που μπορεί να ταυτίζεται με τον αρχαίο Δήμο του Πανόρμου, έχει κατά ένα μεγάλο μέρος του καταβυθισθεί. Κατά μήκος της παραλίας του μικρού νησιού που "βλέπει" προς την Κάλυμνο, στη θάλασσα, σε σχετικά μικρό βάθος, μπορεί να διακρίνει κανείς εκτεταμένα οικοδομικά κατάλοιπα.

Τα παλαιοχριστιανικά κατάλοιπα, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνουν τα λείψανα πέντε βασιλικών και μιας μονόχωρης κοιμητηριακής εκκλησίας (στη θέση "Πνιγμένος").

Η εντυπωσιακότερη από τις βασιλικές είναι αυτή του **Αγίου Βασιλείου**. Ήταν τρίκλιτη, με πολυγωνική αψίδα στα ανατολικά του κεντρικού κλίτους, νάρθηκα και εξωνάρθηκα (ή αίθριο). Δύο σειρές μαρμαρίνων κίωνων χώριζαν το ναό σε τρία κλίτη. Το κεντρικό πρέπει να ήταν ψηλότερο και, πιθανότατα, εφοδιασμένο με δίλοβα παράθυρα στο υπερυψωμένο των πλαγίων κλιτών τμήμα. Η στέγη του κεντρικού τμήματος πιθανώς ήταν δόρυχη, ενώ οι στέγες των πλαγίων κλιτών μονόρυχτες. Η ξύλινη στέγη θα καλυπτόταν με κεραμίδια.

Κατά μήκος του νότιου εξωτερικού τοίχου του ναού, προστέθηκε σειρά δωματίων. Το ανατολικότερο από αυτά στεγαζόταν με "τυφλό" τρούλλο, ενώ το αμέσως επόμενο στα δυτικά του έφερε επικλινή στέγη.

Η είσοδος της βασιλικής ήταν στο κέντρο της νότιας πλευράς. Δυτικά της εισόδου, που διέθετε κτιστό πρόπυλο, υπήρχαν δύο τετράγωνοι χώροι, των οποίων η χρήση παραμένει, προς το παρόν, άγνωστη. Δύο άλλοι χώροι, που βρίσκονται στα ανατολικά της εισόδου, έχουν ταυτισθεί υποθετικά με χώρους βαπτιστηρίου και χρισμαρίου.

Η αψίδα της βασιλικής είναι εξάπλευρη εξωτερικά και, πιθανότατα, έφερε τρίλοβο παράθυρο για το φωτισμό του Ιερού Βήματος. Το τεταρτοσφαίριό της ήταν, πιθανώς, κτισμένο με τούβλα και στεγαζόταν με κεραμίδια. Ο νάρθηκας ήταν διώροφος. Ο επάνω όροφος, κατά τα συνήθη, θα πρέπει να χρησιμοποιήθηκε ως γυναικωνίτης. Ο χώρος στα δυτικά ήταν πιθανότατα αίθριος, περικλειστός όμως από ψηλούς τοίχους.

Γύρω στα 20 - 25 μ. ΒΑ της βασιλικής του Αγίου Βασιλείου, διατηρούνται τα κατάλοιπα ενός παλαιοχριστιανικού **λουτρώνα**, πιθανότατα σύγχρονου με το ναό. Αξίζει να σημειωθεί, εδώ, ότι από τα ρωμαϊκά χρόνια ο οικισμός της Τελένδου ήταν εφοδιασμένος με δύο δημόσια (ή ιδιωτικά;) λουτρά. Κατάλοιπα των κτισμάτων αυτών σώζονται σήμερα στον Άγιο Χαράλαμπο και στο οικόπεδο Λουλουδιά, στα δύο άκρα του οικισμού.

Η μεγάλη βασιλική της **Αγίας Τριάδας** έχει ανασκαφεί σχεδόν ολόκληρη, οι τοίχοι της όμως διατηρούνται σε πολύ μικρό ύψος. Μία άλλη βασιλική, που διατηρείται κατά ένα πολύ μικρό τμήμα της, βρίσκεται στη θέση Πόθα. Δυστυχώς, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, το μνημείο έχει παρασυρθεί στη θάλασσα. Νότια του Αγ. Βασιλείου διατηρούνται τα λείψανα της βασιλικής της **Παληάς-Παναγίας**. Στη θέση του σημερινού νεκροταφείου, υπάρχουν ερείπια της **Παναγίας Κοίμησης**.

Η οικοδόμηση και συντήρηση πέντε μεγάλων ναών (βασιλικών) μέσα στα όρια ενός και μόνο οικισμού δεν είναι εύκολο να εξηγηθεί. Είναι γεγονός ότι ο οικισμός της Τελένδου διέθετε καλό λιμάνι -ή λιμάνια- και φαίνεται ότι ήταν πολυάνθρωπος και σχετικά πλούσιος. Για να κατανοήσουμε όμως καλύτερα την ανάγκη ύπαρξης τόσων εκκλησιών, ίσως θα πρέπει να ανατρέξουμε στα ιστορικά γεγονότα που καθόρισαν τη θρησκευτική πολιτική του κράτους κατά τον 4ο και 5ο μ. Χ. αιώνα. Την εποχή αυτή, γνωρίζουμε ότι τα θεολογικά προβλήματα που αφορούν στο πρόσωπο της Παναγίας και του Χριστού εμφανίζονται διογκωμένα, προκαλώντας τη γένεση διαφόρων αιρέσεων. Ανάμεσά τους, η αίρεση του Μονοφυσισμού προκαλεί ιδιαίτερη αναστάτωση στην περιοχή, κυρίως στους χώρους επιρροής των μεγάλων εκκλησιών της Ανατολής. Από την άλλη μεριά, το επίσημο κράτος φαίνεται να υποστηρίζει, την περίοδο αυτή, την Εκκλησία. Η τελευταία, με αυτοκρατορικά διατάγματα (π.χ. διάταγμα του Θεοδοσίου στον Codex Theodosianus), απαλλάσσεται της φορολογίας και δέχεται πολλές δωρεές, εκτός από τις ατομικές συνεισφορές των ιδίων των πιστών.

Τεσσαρακοντανούριο του
Ιουστινιανού από την
Αγ. Τριάδα Τελένδου

Ο Βαθύς.

Στη βορειοανατολική πλευρά της Καλύμνου, βρίσκεται ο όρμος που ονομάζεται σήμερα Βαθύς. Στην Αρχαιότητα, εδώ πρέπει να ήταν ο Δήμος Ορκάτου. Η αρχαία ονομασία πιθανότατα προέρχεται από τη λέξη "όρχος", που σημαίνει φράκτης. Η περιοχή είναι πραγματικά "περιφραγμένη" από τα γύρω ψηλά βουνά, με μόνη διέξοδο το βαθύ όρμο, που είναι αρκετά στενός και επικίνδυνος γι αυτούς που δε γνωρίζουν τα νερά του. Η κοιλάδα στο Βαθύ είναι εύφορη και πλούσια σε νερά, με ίχνη κατοίκησης που χρονολογούνται από το τέλος της νεολιθικής εποχής μέχρι σήμερα.

Στο βορειοδυτικό άκρο της κοιλάδας, εκεί όπου υπάρχουν τα λείψανα οχύρωσης, ιερών και ναών που ανάγονται στα κλασσικά χρόνια, οι χριστιανοί έκτισαν τις βασιλικές τους.

Η βασιλική του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Ταξιάρχη, στη θέση Έμπολας, πήρε το όνομά της από το μεσοβυζαντινό τοιχογραφημένο ναύδριο του Ταξιάρχη, που είναι κτισμένο στην ανατολική πλευρά του νότιου κλίτους της. Ο παλαιοχριστιανικός ναός ήταν τρίκλιτος, με κιονοστοιχίες από μαρμαρινούς κίονες για το διαχωρισμό των κλιτών και ξύλινη δόρυχη στέγη πάνω από το κεντρικό κλίτος. Οι στέγες των πλαγίων κλιτών ήταν ημικυλινδρικές, καλυμμένες με κεραμίδια. Το κεντρικό κλίτος απέληγε στα ανατολικά σε πεντάπλευρη αψίδα. Στο εσωτερικό του Ιερού Βήματος, υπήρχε σύνθρονο και η Αγία Τράπεζα. Το δάπεδο του κεντρικού κλίτους της βασιλικής ήταν διακοσμημένο με πολύχρωμο ψηφιδωτό. Παρά το γεγονός, ότι το κεντρικό θέμα της σύνθεσης έχει κατά μεγάλο μέρος χαθεί, τα όσα σώθηκαν μας βεβαιώνουν την αγάπη των ανθρώπων για τα πλούσια δώρα που τους προσέφερε ο τόπος που κατοικούσαν. Στις παρυφές της σύνθεσης, μπορεί κανείς να δει, εικονισμένα σε εναλλαγή, κάποια από τα φρούτα που ευδοκίμοιαν στην περιοχή. Στα δυτικά, υπήρχε διώροφος νάρθηκας, που στον πρώτο του όροφο πιθανότατα στέγαζε γυναικωνίτη. Βόρεια και νότια του κυρίως ναού, υπάρχουν τα λείψανα δύο μακρόστενων προσκτισμάτων. Τα δάπεδα των πλαγίων κλιτών, όπως και του νάρθηκα, ήταν επιστρωμένα με ορθογωνισμένους πωρολίθους από αρχαία κτήρια. Στους εξωτερικούς τοίχους, υπάρχουν τετράγωνα ισούψη παράθυρα μικρών διαστάσεων. Κατά την ανασκαφή του ναού, βρέθηκαν αρκετοί τάφοι, που, χρονολογικά, φθάνουν μέχρι τον 7ο αιώνα μ. Χ.

Μία ακόμα βασιλική, αυτή της **Παλαιοπαναγίας**, σώζεται σε ερειπιώδη κατάσταση, ανατολικά -και σε μικρή σχετικά απόσταση- από τον Ταξιάρχη, βόρεια του οικισμού Πλάτανος. Στην ίδια θέση, πάνω σε φυσικό έξαρμα, πιθανολογείται η ύπαρξη αρχαίου ιερού, αρχιτεκτονικά μέλη του οποίου φαίνεται να έχουν επαναχρησιμοποιηθεί στη μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική.

Ένα δεύτερο μεγάλο σύνολο παλαιοχριστιανικών βασιλικών εντοπίζεται κοντά στο λιμάνι. Η οικοδόμηση και η λειτουργία τους φαίνεται να συνδέονται με την ανάπτυξη του οικισμού, στα βόρεια και στα νότια του όρμου και της κοιλάδας. Στο σύνολο αυτό, ανήκουν επτά βασιλικές, κά-

ποιες από τις οποίες είναι αρκετά πλούσιες σε ψηφιδωτό και γλυπτό διάκοσμο. Ονομαστικά, οι βασιλικές αυτές είναι: 1) ο Σταυρός, 2) η Αγία Σοφία, 3) η βασιλική της Αναστάσεως, 4) η βασιλική του Αγίου Γεωργίου, 5) η βασιλική στο οικόπεδο Χαλκίτη, 6) η Αγία Ειρήνη και 7) η Ανατολική Εκκλησία.

Ως προς τον αριθμό και την αξιολόγηση των παλαιοχριστιανικών βασιλικών στο Βαθύ, θα μπορούσε κανείς να διατυπώσει κάποιες προκαταρκτικές, ωστόσο χρήσιμες, παρατηρήσεις. Καταρχήν, ο μεγάλος αριθμός τους δείχνει ότι έχουμε να κάνουμε με έναν οικισμό ανθρώπων, στραμμένο κατά το μεγαλύτερο τμήμα του προς τη θάλασσα. Είναι φυσικό, σε μια τέτοια θέση, σε αυτήν να προσβλέπουν οι άνθρωποι και σε αυτήν να αναζητήσουν τα μέσα για να επιβιώσουν. Έτσι, αναπτύσσουν το εμπόριο, το ψάρεμα και -κυρίως- τη σπογγαλεία (το σφουγγάρι είναι γνωστό από την Αρχαιότητα ως το "χρυσάφι της Καλύμνου"). Επομένως, δε φαίνεται παράδοξο το γεγονός, ότι οι περισσότερες από τις εκκλησίες κτίζονται κοντά στη θάλασσα και, πιθανότατα, σχετίζονται με την τάξη των ναυτικών.

Από την άλλη μεριά, οι βασιλικές που κτίζονται στη νότια πλαγιά της κοιλάδας, μπορεί να είναι λιγότερες, είναι όμως, οι πλουσιότερες. Στην περιοχή αυτή, υπάρχουν πηγαία νερά και εδάφη πολύ πιο κατάλληλα για καλλιέργεια. Φαίνεται λογικό, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι οι βασιλικές αυτές κτίστηκαν από γαιοκτήμονες, που ο πλούτος τους ασφαλώς ξεπερνούσε εκείνον των ναυτικών που κατοικούσαν στον όρμο.

Οι παλαιοχριστιανικοί οικισμοί.

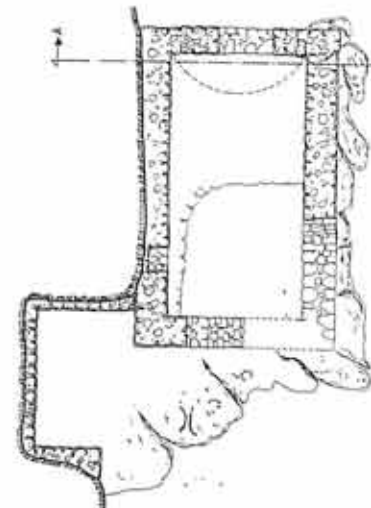
Τα αρχαιολογικά στοιχεία μαρτυρούν τη συρρίκνωση του οικισμού στο Βαθύ από τον 7ο αιώνα μ.Χ. Παρόλα αυτά, η κατοίκηση συνεχίζεται μέχρι τον 9ο αιώνα, όταν κτίζεται μια μικρή, μεταβατικού τύπου, τρίκλιτη βασιλική, η Αγία Σοφία, η οποία διακοσμείται και με τοιχογραφίες. Σύμφωνα με μία εκδοχή, τον οικισμό κατέστρεψε ολοκληρωτικά ένας κουρσάρος από τη Βόρεια Αφρική, με το όνομα Seydi bin Mansur.

Ο πυρήνας του παλαιοχριστιανικού οικισμού ήταν πυκνοδομημένος. Τα κτήρια ήταν ισόγεια με ημικυλινδρικές στέγες, ή διώροφα. Τα τελευταία στο ισόγειο έφεραν ημικυλινδρικές καμάρες, ενώ στον όροφο επίπεδη στέγη. Τα σπίτια διέθεταν μικρές περίκτιστες αυλές, που άφηναν για την κυκλοφορία ανάμεσά τους στενά περάσματα. Είναι φανερό, ότι ο οικισμός δεν κτίστηκε με βάση κάποιο πολεοδομικό σύστημα, αλλά έλαβε υπόψη του, κυρίως, το σημαντικό παράγοντα της ασφάλειας, σε περίπτωση πειρατικής επιδρομής.

Πολύ σημαντικός παλαιοχριστιανικός οικισμός, κρίνοντας από τον αριθμό, το μέγεθος και την πυκνότητα των μνημείων του, είναι και αυτός της Τελένδου. Ήταν παράκτιος, με καλό λιμάνι (ή λιμάνια), σχετικά μεγάλος σε έκταση και πυκνοδομημένος. Την ύδρευσή του εξασφάλιζαν πηγές, τα περισσότερα από τα οποία περιέπεσαν σε αχρηστία κατά την τελευταία περίοδο της γάλης του. Τα μνημεία του είναι μεγάλα, εντυπωσιακά και πλούσια σε γλυπτό και ψηφιδωτό διάκοσμο, με μοναδική εξαίρεση την Αγία Τριάδα.

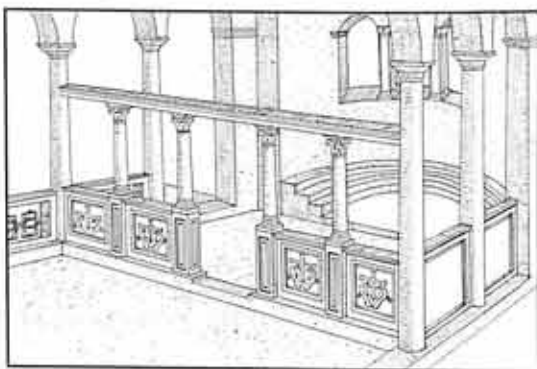
Το κοιμητήριο του οικισμού της Τελένδου βρισκόταν στη θέση "Πευκί", όπου και σήμερα μπορεί κανείς να δει υπέργειες θολωτές κατασκευές με χριστιανικά χαράγματα στο εσωτερικό τους. Τα θολάρια αυτά προϋπήρχαν της χριστιανικής περιόδου, αφού χρονολογούνται στα υστεροελληνιστικά ή ρωμαϊκά χρόνια. Οι χριστιανοί, θεωρώντας τα ως απομεινάρια της αρχαίας παγανιστικής ή θρησκείας, τα χρησιμοποίησαν, αφού πρώτα τα εξάγνισαν χαράσσοντας στους τοίχους τα δικά τους σύμβολα. Ανάλογα φαινόμενα είναι γνωστά και από άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Ο οικισμός, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, καταστράφηκε από το σεισμό του 554 μ. Χ. Συνέχισε, όμως, να κατοικείται για εκατό χρόνια ακόμα. Αραβικές επιδρομές οδήγησαν, πιθανότατα, στην οριστική του εγκατάλειψη. Οι κάτοικοι θα μετοικήσουν στην περιοχή του Αγίου Κωνσταντίνου και εκεί θα κτίσουν τα σπίτια τους και θα προστατεύσουν με οχύρωση τον καινούργιο τους οικισμό.

Ανατ. είσοδος

Με τον όρο βασιλική, χαρακτηρίζουμε ένα κτήριο ορθογωνίου σχήματος, που χωρίζεται με κιονοστοιχίες σε τρεις ή περισσότερους (πάντα σε μονό αριθμό) στενόμακρους χώρους, τα κλίτη. Από αυτά, το κεντρικό είναι συνήθως ψηλότερο και με μεγαλύτερο πλάτος. Καλύπτεται, κατά κανόνα, με δόρυχη στέγη, σε αντίθεση με τα πλάγια (πλευρικά) κλίτη, τα οποία φέρουν μονοκλινείς. Στη μία στενή πλευρά, υπάρχει ημικυκλική ή πολυγωνική αψίδα, απέναντι από την οποία ανοίγεται η κύρια είσοδος.

Κατά μία άποψη, ο τύπος της βασιλικής προέρχεται από ανάλογα πρωιμότερα ρωμαϊκά κτήρια, με κοσμική χρήση ("αγοραίες βασιλικές"). Φαίνεται, ωστόσο, ότι επιδράσεις πολύ πιο σύνθετες καθόρισαν τη δημιουργία και την εξέλιξη της πρώτης αυτής μορφής χριστιανικού ναού. Οι επιστήμονες έχουν δεχθεί επιρροές από την οικιακή αρχιτεκτονική της εποχής, που συνδέονται με την αρχική τέλεση της λατρείας σε ιδιωτικά σπίτια. Στη διαμόρφωση του τύπου φαίνεται ακόμα ότι άσκησαν κάποια επίδραση η ανακτορική αρχιτεκτονική, η νεκρική λατρεία ή και η ύπαρξη ανάλογων κτηρίων θρησκευτικού (εβραϊκές συναγωγές) ή ταφικού (νεκρικά παρεκκλήσια κατακομβών) χαρακτήρα.

Τα κυριώτερα μέρη μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής ήταν:

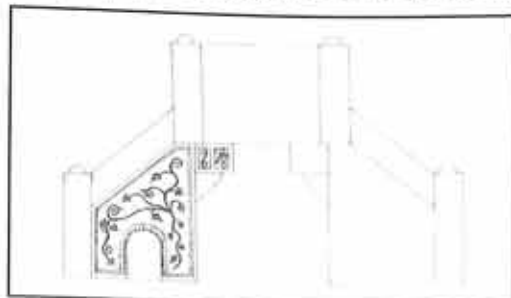
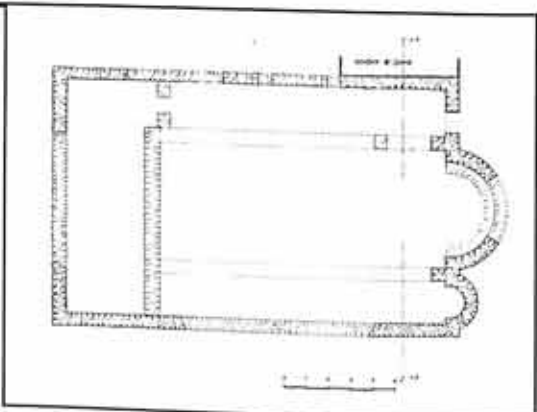
α) Η αψίδα ή κόγχη.

Αυτό το τμήμα του ναού, που συνήθως εξέίχε στην ανατολική, στενή, πλευρά του, προοριζόταν αποκλειστικά για τους κληρικούς. Εσωτερικά, η κόγχη ήταν ημικυλινδρική και καλυπτόταν με τεταρτοσφαίριο. Ανάλογα με το μέγεθός της, διέθετε -από ένα ως περισσότερα- μονόλοβα ή πολύλοβα παράθυρα. Στο ημικύκλιο της αψίδας, συνήθως, υπήρχε το σύνθρονο, δηλαδή συνεχόμενα έδρανα σε βαθμιδωτή διάταξη. Σε αυτά κάθονταν οι πρεσβύτεροι, ενώ στο κέντρο του συνθρόνου ήταν τοποθετημένος ο επισκοπικός θρόνος, μαρμαρίνος, ξύλινος ή κατασκευασμένος από πολύτιμα υλικά. Για την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, απαραίτητη ήταν η Αγία Τράπεζα, αρχικά ξύλινη. Αργότερα, καθιερώθηκε η μόνιμη, λίθινη ή μαρμαρίνη, Τράπεζα, που συνήθως καταλάμβανε το κέντρο της κόγχης.

Την αψίδα χώριζε από τον κυρίως ναό το φράγμα πρεσβυτερίου. Επρόκειτο για ένα χαμηλό κιγκλίδωμα, στην αρχή ξύλινο ή μεταλλικό και αργότερα λίθινο, κυρίως μαρμαρίνο. Το αποτελούσαν πεσσίσκοι, σε εναλλαγή με θωράκια (= παραπέτα), προσαρμοσμένα σε αυτούς με πλάγιες εγκοπές. Τα θωράκια μέχρι τον 5ο αιώνα έφεραν διάτρητο διάκοσμο, δικτυωτό ή φοιλιωτό. Στη συνέχεια, γίνονται συμπαγή και κοσμούνται με θέματα γεωμετρικά ή παρμένα από το φυτικό και ζωικό βασίλειο. Από τα μέσα του 5ου αιώνα, τοποθετούνται πάνω από τους πεσσίσκους κιονίσκοι που υποβαστάζουν ελαφρύ επιστύλιο.

β) Ο κυρίως ναός.

Είναι ο μεγάλος ορθογώνιος χώρος του ναού, απ' όπου παρακολουθούσε τη λειτουργία ο λαός. Χωριζόταν με κιονοστοιχίες σε τρία, πέντε ή

επτά κλίτη. Το κεντρικό είχε συνήθως πλάτος διπλάσιο από τα πλευρικά. Στον όροφο των πλαγίων κλιτών, όπως και του νάρθηκα, σε ορισμένες περιπτώσεις, υπήρχαν υπερώα. Αυτά λέγονταν αλλοιώς και γυναικωνίτες, γιατί ήταν οι χώροι από τους οποίους εκκλησιάζονταν οι γυναίκες.

Στις κιονοστοιχίες, χρησιμοποιήθηκαν κυρίως μονολιθικοί και αρράβδωτοι κίονες. Τα μάρμαρα από τα οποία κατασκευάζονταν ήταν ιδιαίτερα σκληρά για να λαξευτούν. Έτσι, το διακοσμητικό αποτέλεσμα επιτυγχάνεται από την πολυχρωμία των υλικών. Δημιούργημα των χριστιανών υπήρξε και το λεγόμενο θεοδοσιανό κιονόκρανο, που αποτελεί εξέλιξη του σύνθετου κορινθιακού τύπου.

Στο κεντρικό κλίτος, απαραίτητο στοιχείο ήταν ο άμβωνας (από το ρήμα "αναβαίνω"), ένα ψηλό βάθρο απ' όπου οι ιερείς απευθύνονταν προς τους πιστούς. Οι άμβωνες είτε ήταν μονολιθικοί ή αποτελούνταν από περισσότερα μαρμαρίνα μέλη. Υπήρχαν, όμως, και άμβωνες κτιστοί, με επένδυση μαρμάρου.

γ) Ο νάρθηκας.

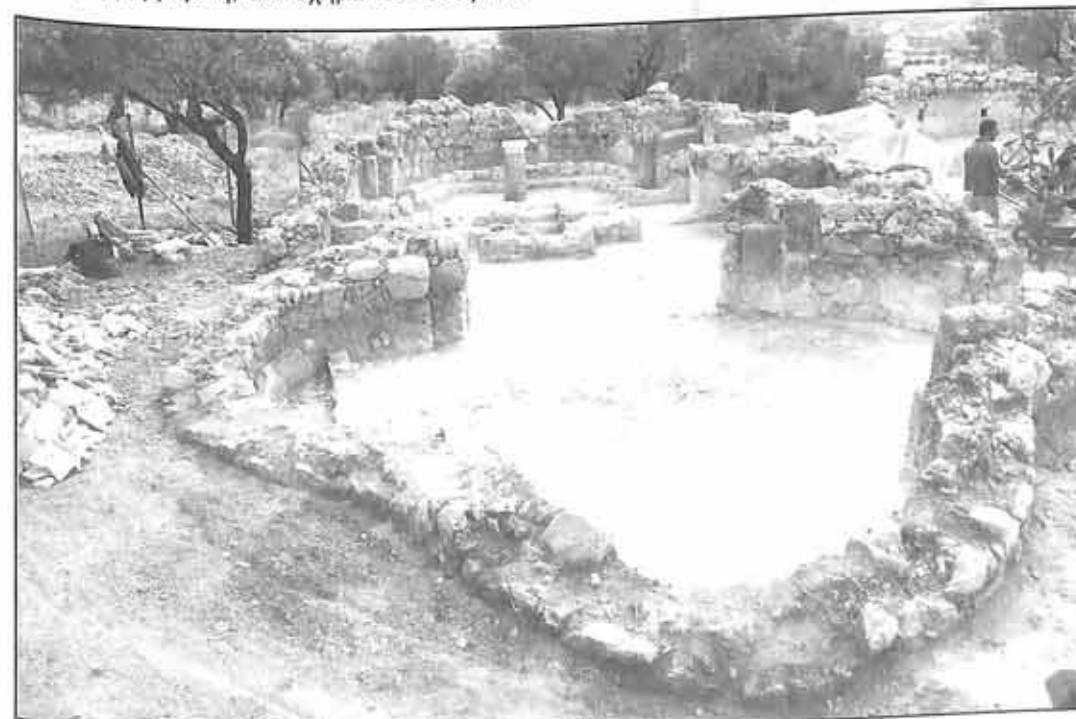
Δυτικά του κυρίως ναού, βρισκόταν ο νάρθηκας, δηλαδή ένας στενόμακρος χώρος, που συνήθως είχε το ίδιο πλάτος με τον κυρίως ναό. Ήταν προορισμένος για την παραμονή των κατηχουμένων και των μετανοούντων. Ο νάρθηκας, συνήθως, είχε στον όροφο γυναικωνίτη και επικοινωνούσε με το κεντρικό κλίτος διαμέσου του "τριβήλου". Επρόκειτο για ένα τριπλό τοξωτό άνοιγμα, που έκλεινε με βαριά παραπετάσματα, τα "βήλα".

δ) Το αίθριο.

Το αίθριο ήταν μια τετράπλευρη περίστυλη αυλή, στα δυτικά του νάρθηκα. Εξυπηρετούσε την απομόνωση του λατρευτικού χώρου, αποτελώντας ταυτόχρονα το μεγαλοπρεπή προθάλαμό του. Επιπλέον, εκπληρούσε τελετουργικούς σκοπούς, όπως την εκτέλεση της ακολουθίας του ασματικού όρθρου και το συμβολικό καθαρμό των πιστών πριν από την είσοδό τους στο ναό. Η νύψη των χεριών και των ποδιών των προσερχομένων γινόταν στην "κρήνη", κτιστή ή λαξευμένη σε σχήμα φιάλης, συνήθως στο κέντρο του αιθρίου.

ε) Το βαπτιστήριο.

Το βαπτιστήριο ήταν είτε κάποιος ιδιαίτερος χώρος του ναού, είτε ένα ξεχωριστό κτίσμα κοντά σ' αυτόν, όπου ετελείτο το μυστήριο του Βαπτίσματος. Στο εσωτερικό του υπήρχε κολυμβήθρα, κτιστή ή μαρμαρίνη, στο σχήμα του σταυρού.

Τα ψηφιδωτά δάπεδα.

Για τηνκόσμηση των δαπέδων των παλαιοχριστιανικών ναών χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον η τεχνική του ψηφιδωτού, που έλκει την καταγωγή της από τον ανάλογο διάκοσμο δημοσίων και πλουσίων κοσμικών κτηρίων της Αρχαιότητας. Πρόκειται για μια μέθοδο που χρησιμοποιεί ως κύρια πρώτη ύλη της τις ψηφίδες, μικρές ψήφους δηλαδή από πέτρα ή γυαλί, σε διάφορα χρώματα, που συνθέτουν μεγάλους "πίνακες", με ποικίλα, εικονιστικά ή γεωμετρικά, πολύχρωμα θέματα.

Το υπόστρωμα των δαπέδων περιελάμβανε κατά σειράν:

- 1) Πατημένο χώμα με μικρά κομμάτια πλίνθων ή χοντρό ποταμίσιο χαλίκι, που συνδέονταν με ένα μέτρια ισχυρό κονίαμα.
- 2) Στρώμα μικρού πάχους, αποτελούμενο από ένα μείγμα κεραμασβέστου και άμμου.
- 3) Λεπτό στρώμα από αμμοκονία ή γύψο, πάνω στο οποίο στερεώνονταν οι ψηφίδες. Μελέτες σε παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα από την Κω έδειξαν ότι, όπως στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, οι συνθέσεις και τα περιγράμματα των μορφών σχεδιάζονταν πριν την τοποθέτηση των ψηφιδών.

Οι ψηφίδες συνήθως προέρχονται από φυσικούς λίθους και μάρμαρα. Άλλες ψηφίδες, από πηλό ή υαλόμαζα, ψήνονταν σε κλιβάνους υψηλής θερμοκρασίας που πρέπει να βρίσκονταν κοντά στον τόπο εκτέλεσης της εργασίας. Τα συνήθη χρώματα των ψηφιδών είναι το κόκκινο, το κεραμιδί, το ιώδες, το πράσινο, το κίτρινο, το μαύρο και το λευκό. Σε σπάνιες περιπτώσεις, χρησιμοποιήθηκαν επιχρυσωμένες ψηφίδες από υαλόμαζα.

Η διάρθρωση των ψηφιδωτών συνθέσεων ακολουθεί, κατά κανόνα, την εσωτερική διάρθρωση των αρχιτεκτονημάτων, με την οποία αποτελεί μια αδιάσπαστη ενότητα. Έτσι, στους παλαιοχριστιανικούς ναούς, τα ψηφιδωτά δάπεδα ακολουθούν τη διαίρεση του εσωτερικού χώρου σε νάρθηκα, κλίτη και ιερό βήμα. Τα ψηφιδωτά στο κεντρικό κλίτος τοποθετούνται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να υποβοηθούν την οριζόμενη από τη διάταξη των αρχιτεκτονικών στοιχείων πορεία του πιστού, κατά τον κάθετο άξονα, από τα δυτικά προς τα ανατολικά. Για το μακρόστενο αυτό χώρο, επιλέγονται θέματα γεωμετρικά, τα οποία διαιρούνται σε τετράγωνα ή ορθογώνια διάχωρα, πεποικιλμένα με διάφορα κοσμήματα, ακόμα και με επιγραφές. Ανάλογη σημασία προσδίδεται στη διάταξη των θεμάτων που κοσμούν το δάπεδο του Ιερού Βήματος. Εδώ, τονίζεται η ημικυκλική διάταξη του ανατολικού τμήματος και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο κέντρο του χώρου, όπου βρίσκεται η Αγία Τράπεζα.

Το θεματολόγιο του εικονογραφικού κύκλου περιλαμβάνει απεικονίσεις με ανθρώπινες μορφές, εικόνες εμπνευσμένες από το ζωϊκό βασίλειο, εικόνες παρμένες από τον κόσμο των φυτών, γεωμετρικού χαρακτήρα θέματα και συνθέσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ι. Βολανάκης, "Παλαιοχριστιανικά μνημεία Δωδεκανήσου, Ρόδος - Κάλυμνος - Τέλενδος", *Αντίφωνον Πνευματικών (Τιμητικός Τόμος Γ. Ι. Κονιδάρη)*, Επιστημονική Επιτηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, 25, 1981.
- Ι. Βολανάκης, "Τα παλαιοχριστιανικά μνημεία της Τέλενδος", *Καλυμνιακά Χρονικά* 3 (1982), σελ. 55 - 63.
- Ι. Βολανάκης, "Χριστιανικά μνημεία της Κάλυμνου", *Καλυμνιακά Χρονικά* 5 (1985), σελ. 107 - 9.
- V. Karabatsos, *An Architectural and Art Historical Survey of the Early Christian Monuments of Kalymnos and Telendos* (M. Phil. University of Birmingham).
- V. Karabatsos, "The Early Christian Churches of Kalymnos and Telendos", *Κάλυμνος. Ελληνορθόδοξος ορισμός του Αιγαίου*, Αθήνα 1994, σελ. 259 - 362.
- M. Κουτελλάς, *Κάλυμνος. Ιστορία - Αρχαιολογικοί χώροι - Μνημεία*, Αθήνα 1998.
- Π. Λαζαρίδης, "Συμβολή εις την μελέτην των παλαιοχριστιανικών μνημείων της Δωδεκανήσου", *Πεπραγμένα του 9ου Διεθνούς Συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών*, (Θεσσαλονίκη 1953), Τομ. Ι, Αθήναι, 1955, σελ. 222 - 48.
- Ch. Th. Newton, "Excavations and Discoveries at Kalymnos", *The Archaeological Journal*, 13 (1856), sel. 14 - 37.
- Ch. Th. Newton, *Travels and Discoveries in the Levant* (2 vols.), London, 1865.
- Σ. Πελεκανίδης - Π. Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος. Νησιωτική Ελλάς*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1974.
- Δ. Ρείσης, *Περιγραφή της νήσου Κάλυμνου*, Αθήναι, 1913.
- L. Ross, *Reisen auf den Griechischen Inseln des Aegaeischen Meeres*, (3 vols.), Stuttgart, 1843.
- M. Segre, "Relazione preliminare sulla prima campagna di scavo nell' Isola di Calino", *Memorie*, 3 (1938), σελ. 33 - 55.

ΕΝΑ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΑΣ...

■ **Κείμενα:** Βασίλης Καραμπάτσος- Λευτέρης Πλάτων, αρχαιολόγοι.

■ **Μελέτη- σχεδιασμός μακέτας:** Κυριάκος Μάγος, αρχιτέκτων.

■ **Σχεδιαστικές αναπαραστάσεις:** Μιχάλης Κουτελλάς, αρχαιολόγος.

■ **Φωτογραφικό υλικό:** Αρχείο 4ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

■ **Σχεδίαση εντύπου:** Γιώργος Τσιρίγκας.

■ **Copyright 2001:** ΥΠΕΠΘ- ΥΠΠΟ.

4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Βασίλης Καραμπάτσος, Λευτέρης Πλάτων, Κυριάκος Μάγος.

Λίγα λόγια για την ιστορία της Καλύμνου.

Η Κάλυμνος είναι το τέταρτο σε έκταση νησί της Δωδεκανήσου. Βρίσκεται κοντά στην Κω και τη Λέρο και απέχει μόλις 14 ναυτικά μίλια από την Τουρκία. Στο νησί εγκαταστάθηκαν στην αρχή Μυκηναίοι (Αχαιοί) και αργότερα, από τον 9ο αιώνα π. Χ., Δωριείς. Το δωρικό αλφάβητο χρησιμοποιήθηκε στην Κάλυμνο ως το τέλος της Αρχαιότητας. Μέχρι το 2ο

αιώνα π. Χ., η Κάλυμνος αποτελείται από επτά Δήμους, με θρησκευτικό και πολιτικό κέντρο το ιερό του "Δαλίου Απόλλωνα", στη θέση Λιμνιώτισσα ή Πηγάδια.

Μετά από μία νίκη τους εναντίον των Ιεραρυτνίων (κατοίκων της Ιεράρυτνας, πόλης της Κρήτης), Κώοι και Καλύμνιοι ιδρύουν ένα κοινό κράτος με τρεις Δήμους: την Ποθαία, τον Όρκατο και τον Πάνορμο.

Στη ρωμαϊκή περίοδο (1ος π. Χ. - 4ος αι. μ. Χ.), η Κάλυμνος ανήκει σε μία κοινότητα, που ονομάζεται "Επαρχία των Νήσων". Στην παλαιοχριστιανική εποχή (5ος - 7ος αι. μ. Χ.), όμως, φαίνεται να ακμάζει, παρόλο που δεν έχουμε κείμενα που να μας δίνουν πληροφορίες: οι αρχαιολόγοι μιλάνε για πάνω από τριάντα μεγάλες εκκλησίες (που ονομάζονται "βασιλικές"), στο ίδιο το νησί και τη γειτονική Τέλενδο.

Από τότε και μετά, η Κάλυμνος ανήκει στη βυζαντινή αυτοκρατορία και, για ένα μικρό διάστημα, στους ανεξάρτητους μονάρχες Λέοντα και Ιωάννη Γαβαλά. Μετά από διαδοχικές επιδρομές, τότε Τούρκων, τότε Γενοβέζων και πότε Ενετών, το νησί, μαζί με τη Ρόδο και άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, πέφτει στα χέρια των Ιωαννιτών Ιπποτών (1309).

Προτάσεις για δραστηριότητες:

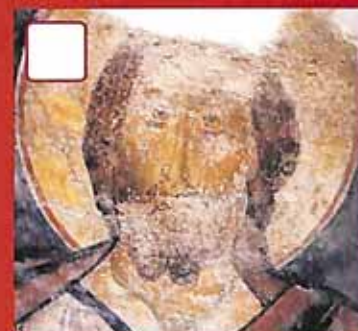
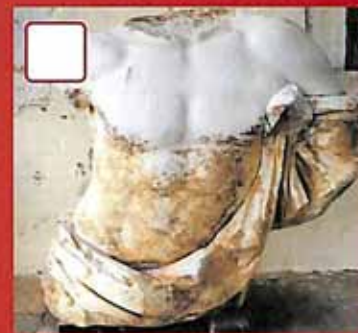
Αντιστοιχείστε τα εικονίδια με την ιστορική περίοδο στην οποία αναφέρονται και αριθμείστε τα με τη σωστή χρονολογική σειρά:

Ιπποτοκρατία

Παλαιοχριστιανική εποχή

Αρχαία χρόνια

Βυζαντινή περίοδος

Προτάσεις για δραστηριότητες:

-Αναγνωρίστε τα ζώα και τα φυτά που εικονίζονται στα ψηφιδωτά του Χριστού της Ιερουσαλήμ. Ζωγραφίστε μια δική σας σύνθεση, που θα μπορούσε να χρησιμεύσει σαν ψηφιδωτό δάπεδο μιας παλαιοχριστιανικής εκκλησίας.

-Κατασκευάστε ένα δικό σας ψηφιδωτό με δικά σας υλικά (π. χ. βαμμένο κοφτό μακαρονάκι πάνω σε ένα στρώμα πλαστελίνης ή πηλού).

-Κόψτε από τα ένθετα χαρτόνια τα περιγράμματα των στοιχείων της βασιλικής του Χριστού της Ιερουσαλήμ, χρωματίστε τα και φτιάξτε τη μακέττα του.

Πηγάδια

ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΑ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΛΥΜΝΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΛΕΝΔΟΥ.

Πηγάδια.

Εδώ βρίσκονται τα πιο σημαντικά μνημεία της παλαιοχριστιανικής περιόδου στο νησί. Στη θέση αυτή, που για πάνω από χίλια χρόνια καταλάμβανε το αρχαίο ιερό του Απόλλωνος Δαλίου, κτίσθηκαν δύο μεγάλες βασιλικές.

Από την πρώτη, το Χριστό της Ιερουσαλήμ, σώζεται σε μεγάλο ύψος η *αψίδα*, που σχηματίζει ημικύκλιο. Είναι κτισμένη από γκρίζο μάρμαρο μέχρι τη θολωτή της στέγη που οικοδομήθηκε από ψημένες πλίνθους (=τούβλα). Στο κέντρο, η *αψίδα* είχε ένα τρίλοβο (=τριπλό) παράθυρο, που στηρίζουν δύο *πεσσίσκοι* (=μαρμάρινα κολωνάκια). Αυτοί είχαν κιονόκρανα με ανάγλυφους σταυρούς στις στενές τους πλευρές.

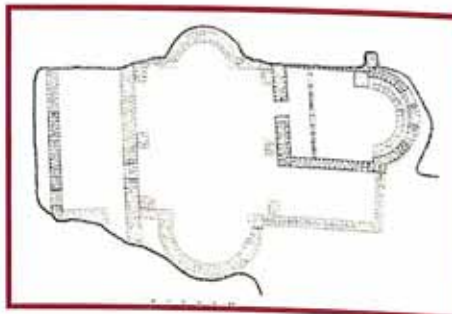
Μέσα στην *αψίδα* σώζεται το σύνθρονο, που κάθονταν οι ιερείς. Το αποτελούσαν τρεις σειρές από μαρμάρινα θρανία, σήμερα όμως σώζονται μόνο τα δύο. Στο κέντρο υπάρχει ένα κενό: εκεί θα υπήρχε ο επισκοπικός θρόνος, από ξύλο.

Ο κυρίως ναός είχε τρία *κλίτη*, που χωρίζονταν με σειρές από κολώνες. Η στέγη θα ήταν δόρυχη, με κεραμίδια. Στο πάτωμα του κεντρικού κλίτους υπήρχαν μαρμαρόπλακες, αλλά τα πλάγια (=πλευρικά) *κλίτη* είχαν διακοσμηθεί με ψηφιδωτά. Αυτό που σώ-

ζεται παρουσιάζει μια σκηνή με ζώα, μέσα σε ένα τοπίο με διάφορα είδη δένδρων. Οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι η εκκλησία καταστράφηκε στο μέσο περίπου του 6ου αιώνα μ. Χ., ίσως από σεισμό.

Μία άλλη βασιλική, αυτή της Αγίας Σοφίας, επίσης με τρία *κλίτη*, βρίσκεται σε απόσταση πενήντα μόλις μέτρων από το Χριστό της Ιερουσαλήμ. Λέγεται και Ευαγγελίστρια, από το μικρό εκκλησάκι που κτίσθηκε, όταν η βασιλική είχε πια γκρεμισθεί, μέσα στην *αψίδα* της. Από τα ψηφιδωτά της δάπεδα, σώζεται καλύτερα εκείνο του νάρθηκα. Παριστάνει άλογα, μέσα σε μεγάλα τετράγωνα. Γύρω από τα τετράγωνα υπάρχουν τέσσερα παραλληλόγραμμα, που διακοσμούνται με θέματα από τον κόσμο της θάλασσας.

Γιατί, όμως, κτίσθηκαν δύο μεγάλες βασιλικές στην ίδια θέση, η μία τόσο κοντά στην άλλη; Ίσως, γιατί οι χριστιανοί από τη μια

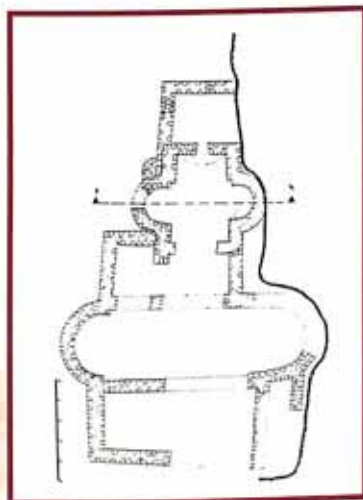
μεριά θέλησαν να εκμεταλλευθούν τη φήμη που θα είχε ακόμα το αρχαίο ιερό του Απόλλωνα και, από την άλλη, γιατί προσπάθησαν να εξαγνίσουν το χώρο από την αρχαία λατρεία, μετατρέποντάς τον σε δικό τους προσκύνημα.

Μυρτιές.....

Μια ακόμη μεγάλη βασιλική βρίσκεται στις Μυρτιές, στη θέση "Μελιτσάχας". Είναι η βασιλική του Άη - Γιάννη, που κτίστηκε, και αυτή τη φορά, πάνω στα ερείπια ενός αρχαίου ιερού. Η βασιλική είχε τρία κλίτη, ημικυκλική αψίδα και σύνθρονο, με επισκοπικό θρόνο στο κέντρο. Το τέμπλο ήταν χαμηλό, από μάρμαρο, με ανάγλυφες εικόνες παγωνιών γύρω από σταυρούς. Στο δάπεδο του νάρθηκα υπήρχε ωραίο ψηφιδωτό με γεωμετρικά θέματα. Σε ένα σημείο του, σώζεται επιγραφή που αναφέρει το όνομα του Αγίου Ιωάννη, στον οποίο ήταν αφιερωμένος ο ναός.

Τέλενδος.....

Στο μικρό νησί της Τελένδου, που μπορεί κάποτε -πολύ παλιά- να ήταν ενωμένο με την Κάλυμνο, υπάρχουν τα ερείπια ενός παλαιοχριστιανικού οικισμού και πέντε βασιλικών. Στην παραλία του νησιού που "βλέπει" προς την Κάλυμνο μπορεί κανείς να δει, βυθισμένους μέσα στη θάλασσα, τους τοίχους κάποιων σπιτιών. Πιο καλά σώζεται η βασιλική του Αγίου Βασιλείου. Είχε και αυτή τρία κλίτη, που τα χώριζαν σειρές από μαρμάρινες κολώνες. Η εκκλησία είχε πολυγωνική αψίδα και στέγη ξύλινη που σκεπαζόταν με κεραμίδια. Ο νάρθηκας του ναού ήταν διώροφος και ο επάνω του όροφος ("υπερώο"), πιθανότατα, χρησίμευσε ως "γυναικωνίτης". Περίπου 20 - 25 μ. από τη βασιλική του Αγίου Βασιλείου, υπάρχουν τα ερείπια ενός παλαιοχριστιανικού λουτρώνα (=λουτρού).

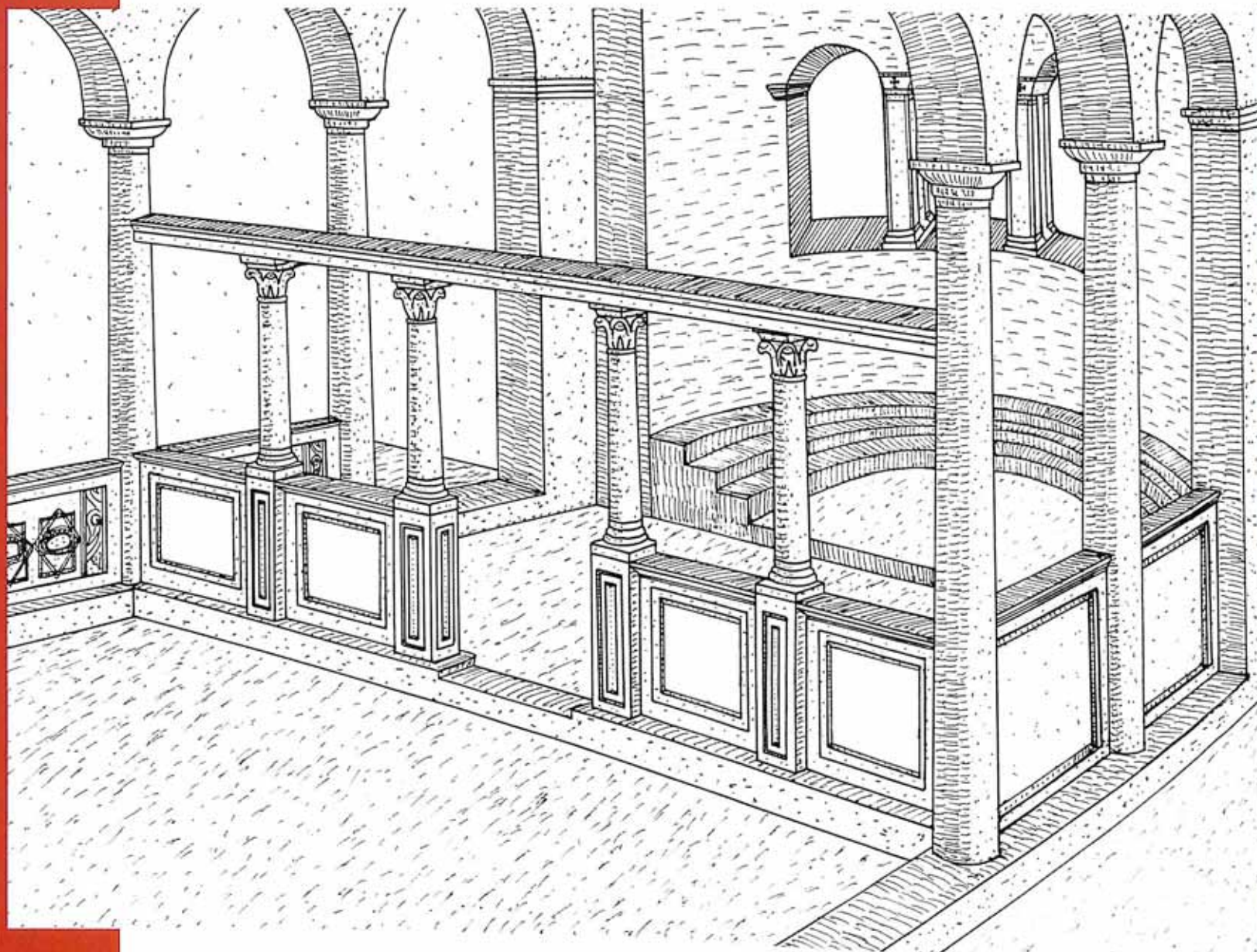
Προτάσεις για δραστηριότητες:

-Η επιγραφή που βλέπετε αναφέρει σε ποιον άγιο ήταν αφιερωμένος ο ναός. Εσείς μπορείτε να ανακαλύψετε πού είναι κρυμμένη αυτή η πολύτιμη πληροφορία;

Προτάσεις για δραστηριότητες:

-Αυτό που βλέπετε είναι μια αναπαράσταση του Ιερού, στον Άγιο Ιωάννη του Μελιτσή. Γράψτε τους αριθμούς που έχουν οι λέξεις στο περιθώριο στο τμήμα του ναού που η καθεμία τους αναφέρεται. Ζωγραφίστε ένα δικό σας σχέδιο στα θωράκια, που είχαν τα ανάγλυφα παγώνια. Στο τέλος, χρωματίστε αν θέλετε την εικόνα.

1. Τέμπλο ή φράγμα πρεσβυτερίου
2. Πεσσίσκος τέμπλου
3. Θωράκιο
4. Σύνθρονο
5. Κυρίως ναός
6. Κίονας
7. Τρίλοβο παράθυρο
8. Κιονόκρανο

Ο Θρύλος της βασιλοπούλας της Τελέντου.

"Ο βασιλιάς της Τέλεντος είχε, λέει, μια κόρη πεντάμορφη, που την έλεγαν Πόθα. Κι αυτή αγάπησε το βασιλόπουλο του Καστελλίου. Και για να δει, αν την αγαπά κ' εκείνο, μια Μεγάλη Παρασκευή, που ο κόσμος γύριζε τους Επιτάφιους με αναμμένες λαμπάδες, έστησε την αναμμένη λαμπάδα της επάνω σε ασποΐλους, που έδεσεν αναμεταξύ τους, και την έβαλε στη θάλασσα. Αν η λαμπάδα έφτανεν ως απέναντι στο Καστέλλι χωρίς να σβήσει, το βασιλόπουλο την αγαπούσεν. Αλλιώς... Η λαμπάδα όμως έσβησε στο πρώτο ελαφρό φύσημα του αγέρα. Έσβησε κι' ο κόσμος γύρω... Κ' η άτυχη η Πόθα, η βασιλοπούλα, τρελλή από ερωτικό καημό, πήδηξε στη θάλασσα και πνίγηκε.

Κι' ο πατέρας της ο βασιλιάς για να τιμήσει την μοναχοκόρη του έχτισε την καινούργια πόλη και την ονόμασε με τ' όνομα της κόρης του Π ό θ ι α.

-Μπορείτε να σημειώσετε στο χάρτη της Τελέντου, πού διαδραματίστηκε η ιστορία που αναφέρεται ο θρύλος;

-Πιστεύετε ότι το παραμύθι που διαβάσατε κρύβει κάποια αλήθεια; Αν ναι, ποια;

Προτάσεις για δραστηριότητες:

-Φτιάξτε με τους συμμαθητές σας ένα θεατρικό έργο για το "θρύλο της βασιλοπούλας της Τελέντου". Μοιράστε τους ρόλους μεταξύ σας και "παίξτε" την παράσταση στους υπόλοιπους συμμαθητές σας και τους δασκάλους σας, όταν επισκεφθείτε τον παλαιοχριστιανικό οικισμό στο νησάκι.

Προτάσεις για δραστηριότητες:

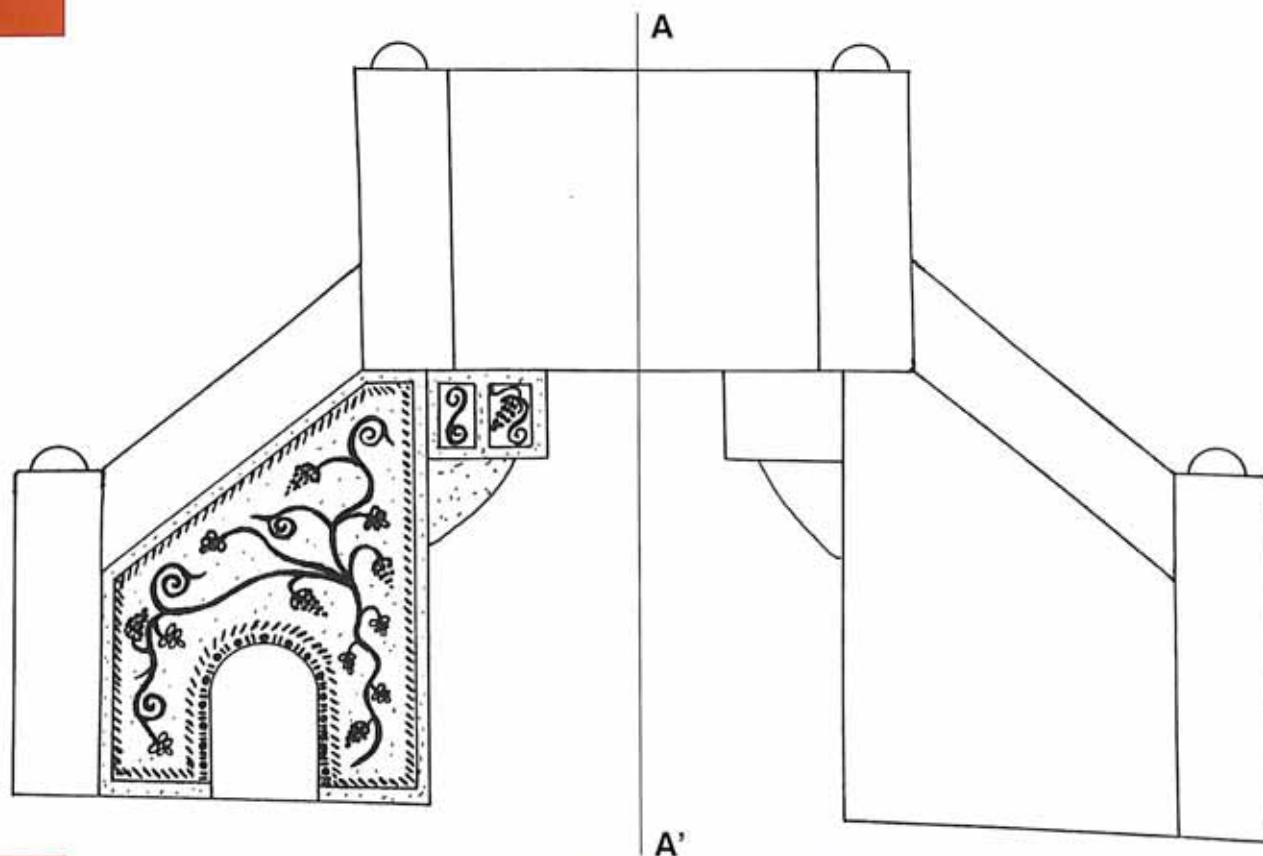
-Εδώ, σας δίνεται το μισό σχέδιο του άμβωνα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Σταυρού στο Βαθύ. Για να εμφανισθεί ολόκληρο ακολουθείστε τις παρακάτω οδηγίες:

1. Τοποθετείστε ένα κομμάτι διαφανές χαρτί πάνω στη σελίδα με το σχέδιο και αντιγράψτε το με μολύβι.
2. Διπλώστε το χαρτί σας στον άξονα Α - Α'.
3. Ξεπατικώστε το σχέδιο στο λευκό κομμάτι του χαρτιού.

Βαθύς.....

Πολλά ερείπια της παλαιοχριστιανικής εποχής υπάρχουν και στον άλλο μεγάλο όρμο της Καλύμνου, που λέγεται σήμερα "Βαθύς". Ο όρμος είναι πραγματικά βαθύς και αρκετά στενός και επικίνδυνος γι' αυτούς που δε γνωρίζουν τα νερά του.

Η κοιλάδα στο Βαθύ είναι εύφορη και πλούσια σε νερά, αλλά και αρχαιολογικές θέσεις. Η παλαιοχριστιανική βασιλική του Αρχάγγελου Μιχαήλ ή Ταξιάρχη, στη θέση Έμπολας, είχε τρία κλίτη, που χωρίζονταν με σειρές από μαρμάρινες κολώνες. Η αψίδα της είχε πέντε πλευρές και στο εσωτερικό της σύνθρονο και Αγία Τράπεζα. Το δάπεδο του κεντρικού κλίτους διακοσμήθηκε με πολύχρωμο ψηφιδωτό, που στις άκρες του εικονίζει κάποια από τα φρούτα που ευδοκιμούσαν στην περιοχή. Μια άλλη μεγάλη βασιλική αποκαλύφθηκε στη θέση Παλαιοπαναγιά. Επτά ακόμα βασιλικές έχουν εντοπισθεί από τους αρχαιολόγους κοντά στο λιμάνι. Η θέση τους δείχνει ότι ανήκαν σε έναν οικισμό, με κατοίκους θαλασσινούς, εμπόρους ή ψαράδες. Αντίθετα, οι βασιλικές του Ταξιάρχη και της Παλαιοπαναγιάς φαίνεται να σχετίζονται περισσότερο με κατοίκους γεωργούς ή ακόμα και γαιοκτήμονες.

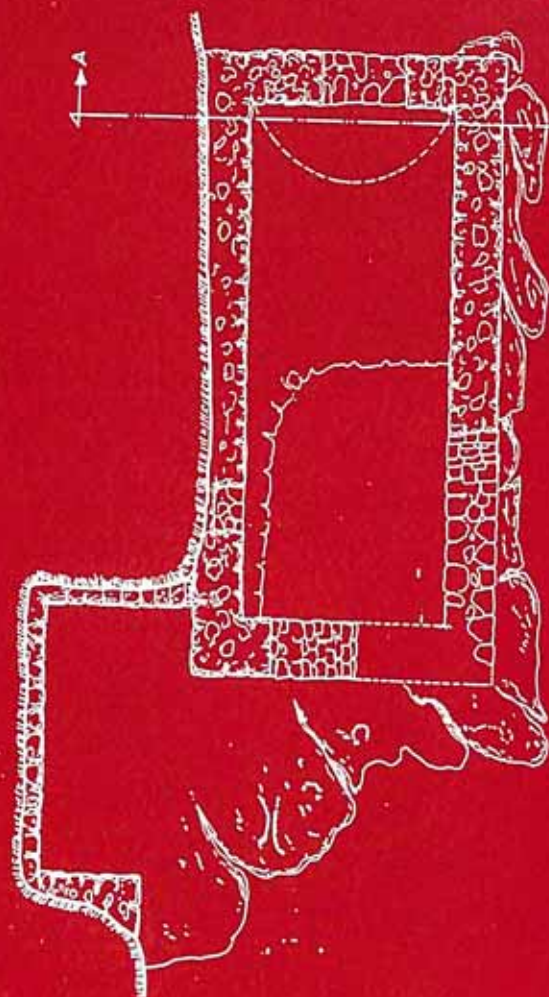

Προτάσεις για δραστηριότητες:

-Ανακαλύψτε στο χάρτη το λιμάνι, τα σπίτια και τις εκκλησίες του παλαιοχριστιανικού οικισμού στο Βαθύ και χρωματίστε κάθε κατηγορία με το ίδιο χρώμα.

Βαθύς

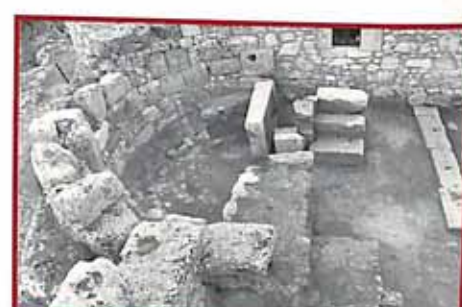

Οι παλαιοχριστιανικοί οικισμοί στο Βαθύ και την Τέλενδο.

Τα σπίτια του παλαιοχριστιανικού οικισμού στο Βαθύ ήταν άλλοτε ισόγεια με σμαρωτές στέγες και άλλοτε διώροφα με επίπεδη ταράτσα. Είχαν μικρές αυλές με μαντρότοιχους, που άφηναν ανάμεσά τους στενά δρομάκια. Έτσι, το ένα σπίτι κοντά στο άλλο, έκαναν τους ανθρώπους να αισθάνονται πιο ασφαλείς σε περίπτωση πειρατικής επιδρομής.

Σημαντικός ήταν και ο σχεδόν βυθισμένος σήμερα παλαιοχριστιανικός οικισμός της Τελένδου. Το νερό το έπαιρναν οι κάτοικοι από πηγάδια, αλλά πολλά με τον καιρό μολύνθηκαν και τελικά αχρηστεύθηκαν. Στη θέση "Πευκι" βρισκόταν το νεκροταφείο, με τάφους θολωτούς, που υπήρχαν εκεί ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή. Οι χριστιανοί χρησιμοποίησαν τους ίδιους τάφους, χαράζοντας στους τοίχους τα δικά τους σύμβολα για να τους εξαγνίσουν.

Αραβικές επιδρομές τον 7ο μ. Χ. αιώνα ανάγκασαν τους κατοίκους να εγκαταλείψουν τον οικισμό και να μετοικήσουν στην περιοχή του Αγίου Κωνσταντίνου. Εκεί έκτισαν τα καινούργια τους σπίτια και τα προστάτευσαν με οχυρωματικό τείχος

Γλωσσάρι.....

Βασιλική: Μεγάλο ορθογώνιο κτήριο, που στα χριστιανικά χρόνια χρησίμευσε σαν εκκλησία. Χωριζόταν με σειρές από κολώνες σε τρεις ή περισσότερους στενόμακρους χώρους, που λέγονται *κλίτη*. Από αυτά, το κεντρικό ήταν το πιο πλατύ και πιο ψηλό. Στη μία άκρη του, ήταν η είσοδος και στην άλλη μια ημικυκλική ή πολυγωνική προεξοχή σκεπασμένη με θόλο, η *αψίδα*. Σε αυτό το χώρο, όπου υπήρχε και η Αγία Τράπεζα, τελούσαν οι ιερείς τη λειτουργία. Το κεντρικό κλίτος σκεπαζόταν συνήθως με δίρριχτη στέγη, δηλαδή στέγη πλαγιαστή και από τις δύο πλευρές. Η αψίδα σκεπαζόταν, αντίθετα, με θολωτή στέγη (γνωστή και σαν *τεταρτοσφαίριο*).

Σύνθρονο: Το αποτελούσαν συνεχόμενα, το ένα πιο ψηλά από το άλλο, ημικυκλικά θρανία. Σε αυτά κάθονταν οι ιερείς, ενώ στο κέντρο ήταν τοποθετημένος ο θρόνος του επισκόπου.

Τέμπλο ή φράγμα πρεσβυτερίου: Χαμηλό διάφραγμα που χώριζε το κεντρικό τμήμα του ναού από το χώρο της αψίδας. Το αποτελούσαν τετραγωνικά κολωνάκια, οι *πεσσίσκοι*, και ορθογώνιες πλάκες, συχνά μαρμάρινες, τα θωράκια.

Κυρίως ναός: Είναι ο μεγάλος ορθογώνιος χώρος της εκκλησίας, στον οποίο συγκεντρώνονταν οι πιστοί. Χωριζόταν συνήθως σε τρία, πέντε ή και επτά κλίτη. Μερικές φορές τα πλάγια κλίτη είχαν *υπερώα*, δηλαδή χώρους στον επάνω όροφο, απ' όπου παρακολουθούσαν τη λειτουργία οι γυναίκες (γνωστούς και ως *γυναικωνίτες*).

Άμβωνας: Ψηλό βάθρο, στο οποίο ανέβαιναν οι ιερείς και μιλούσαν στους πιστούς. Βρισκόταν στο κεντρικό κλίτος και ήταν είτε κτιστός είτε μαρμάρινος.

Νάρθηκας: Στενόμακρος χώρος, μπροστά στον κυρίως ναό. Σε αυτόν παρέμεναν, κατά τη διάρκεια της λειτουργίας, αυτοί που κατηχούνταν ή επρόκειτο να μετανοήσουν. Στον επάνω όροφο του νάρθηκα, υπήρχε συχνά γυναικωνίτης.

Ψηφιδωτά δάπεδα: Διακοσμητικά δάπεδα με διάφορα θέματα, σε χαλιά, που αποτελούνταν από *ψηφίδες*. Αυτές ήταν μικρές τετραγωνικές πετρούλες σε διάφορα χρώματα, μερικές φορές φτιαγμένες και από γυαλί.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

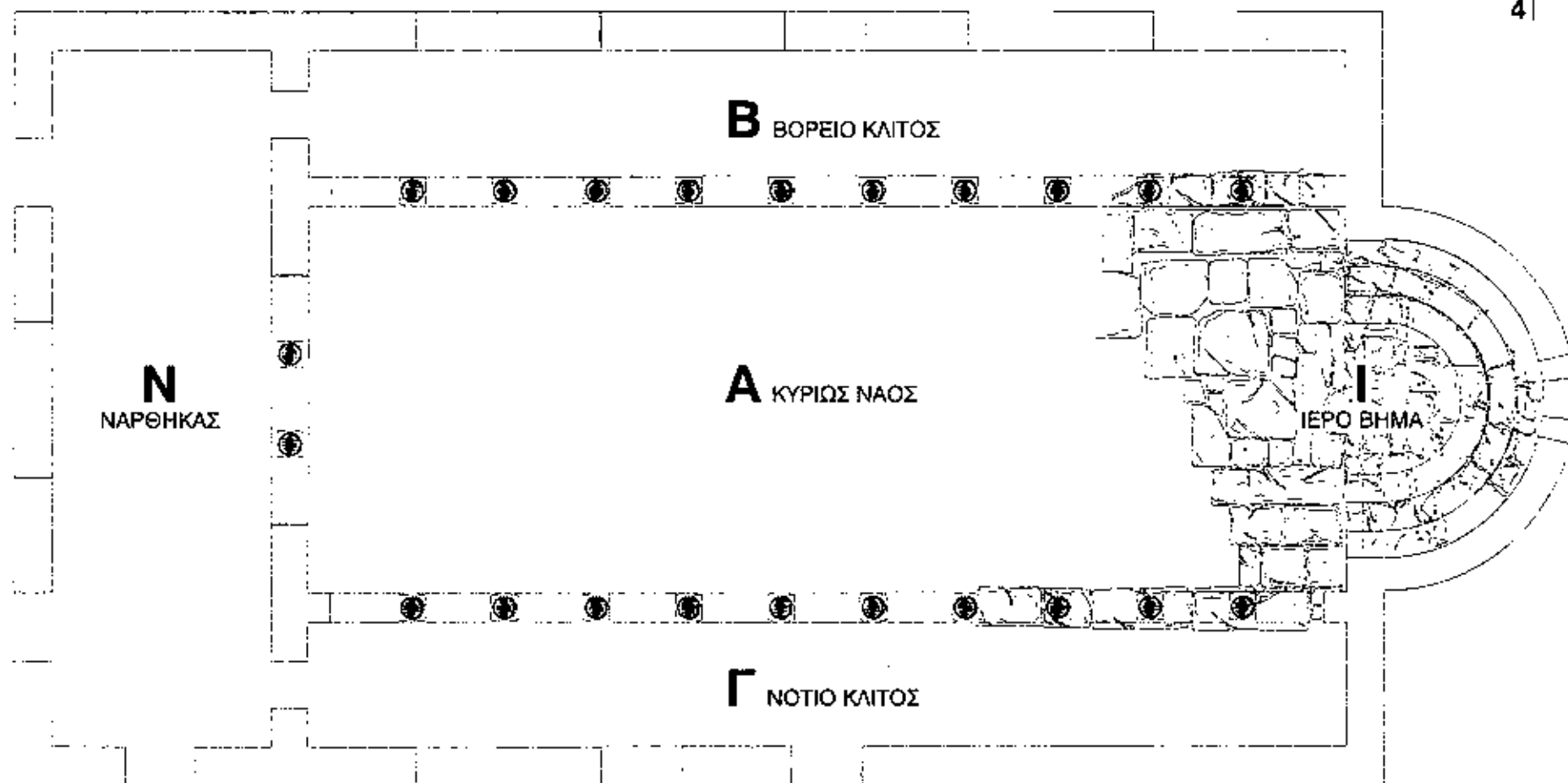
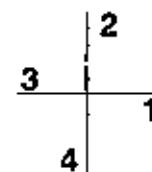

ΜΕΛΙΝΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
& ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΛΑΪΚΗΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ

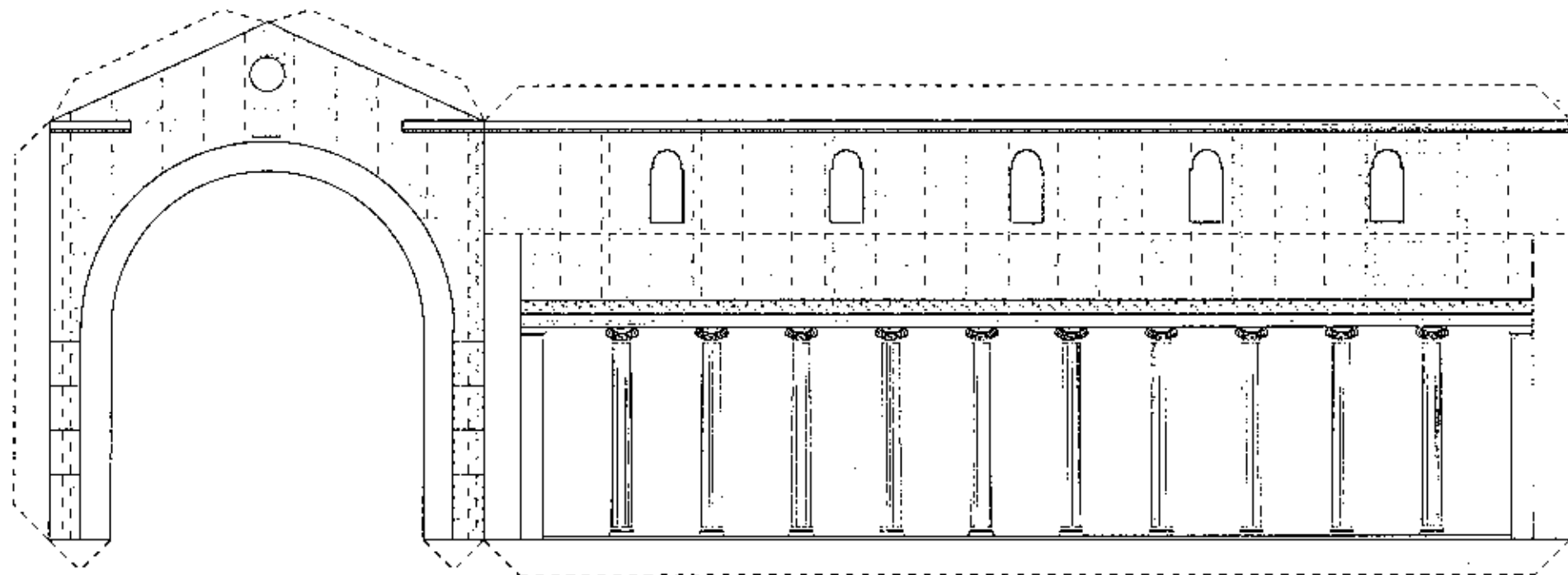
ISBN: 960-8063-76-0

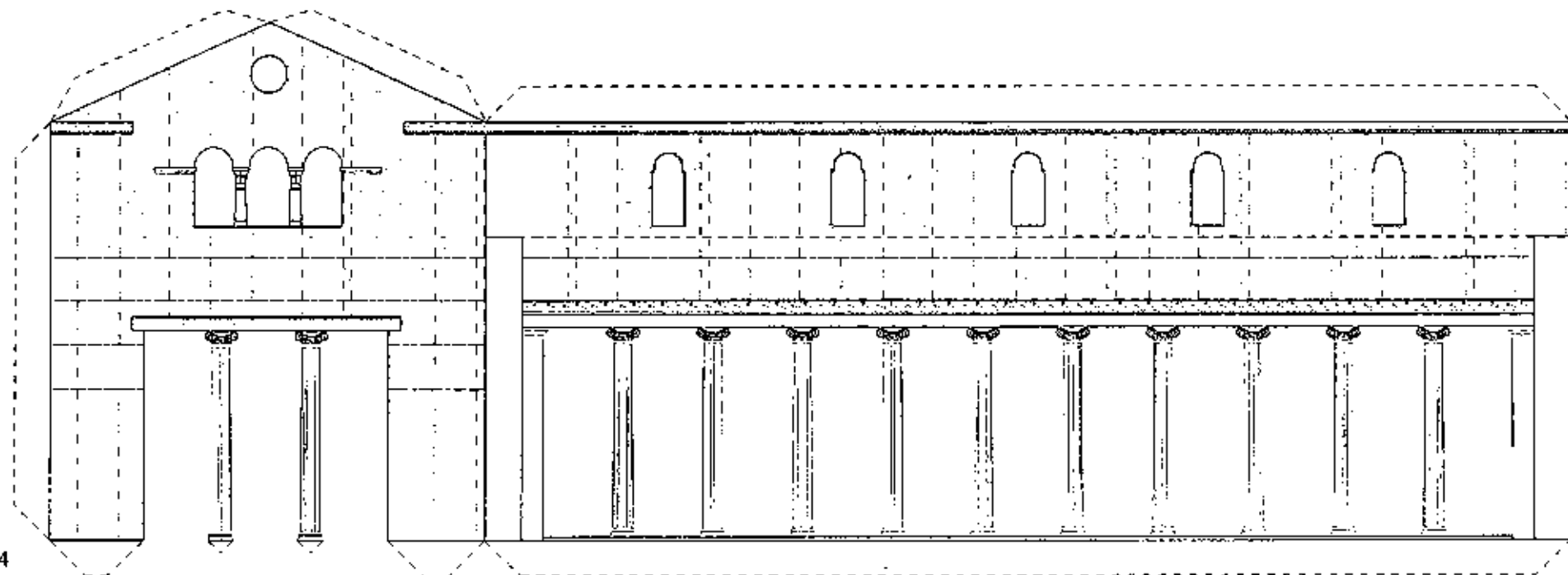
4η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

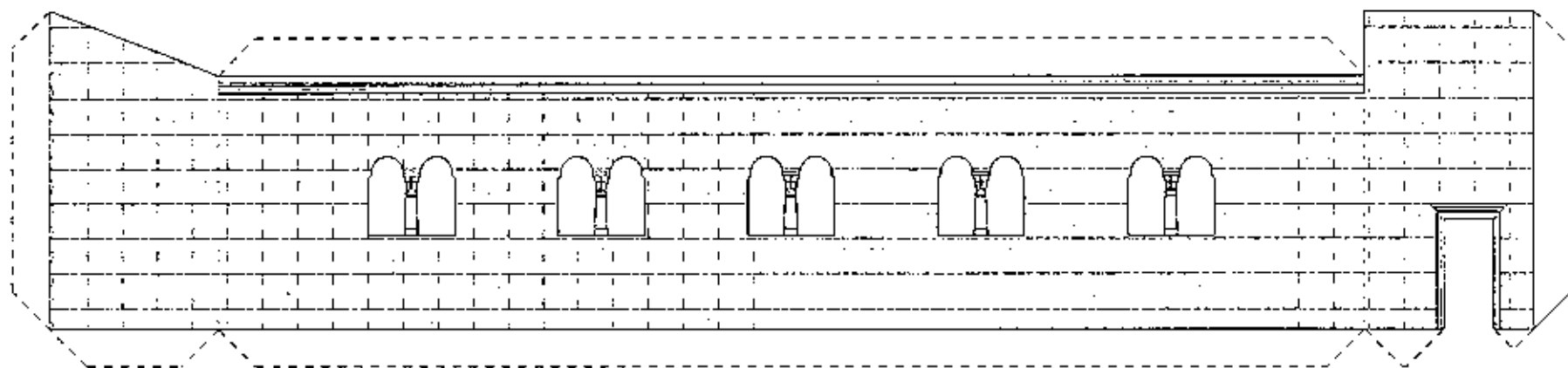
"ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΤΗΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ"
ΚΑΛΥΜΝΟΣ

A_{1,2}

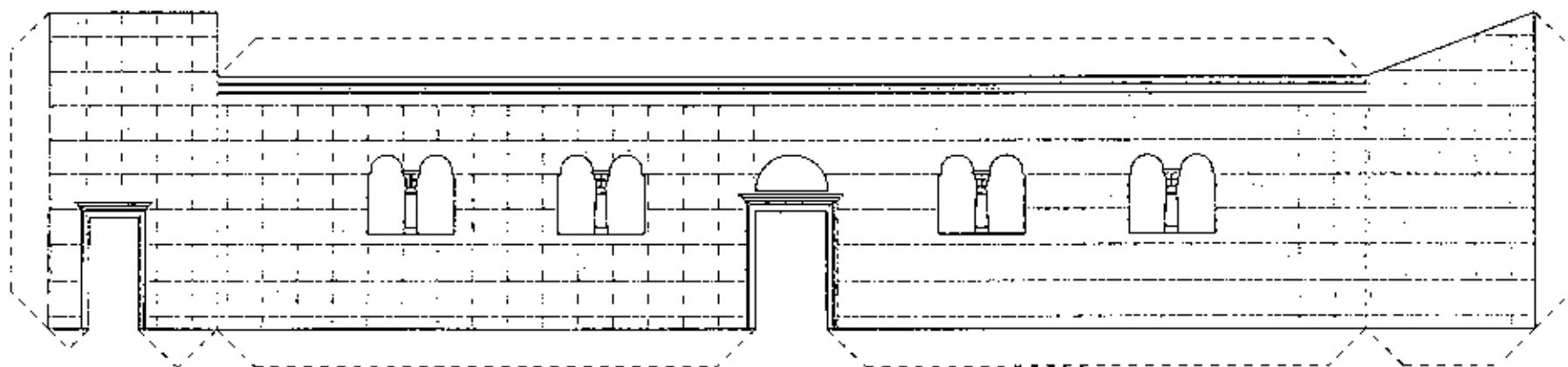

A_{3,4}

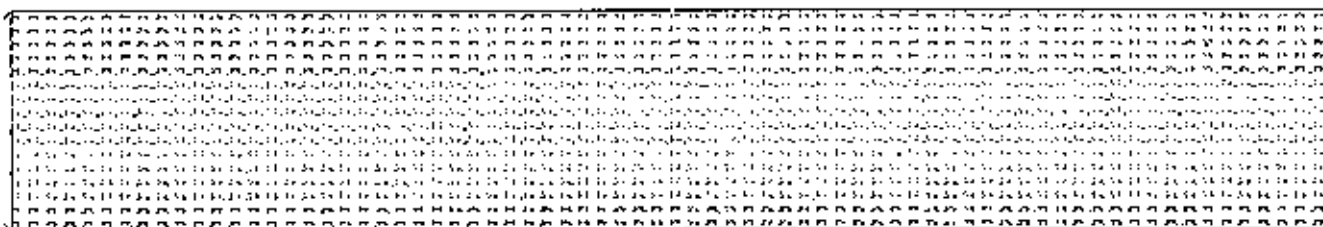

B 1,2,3

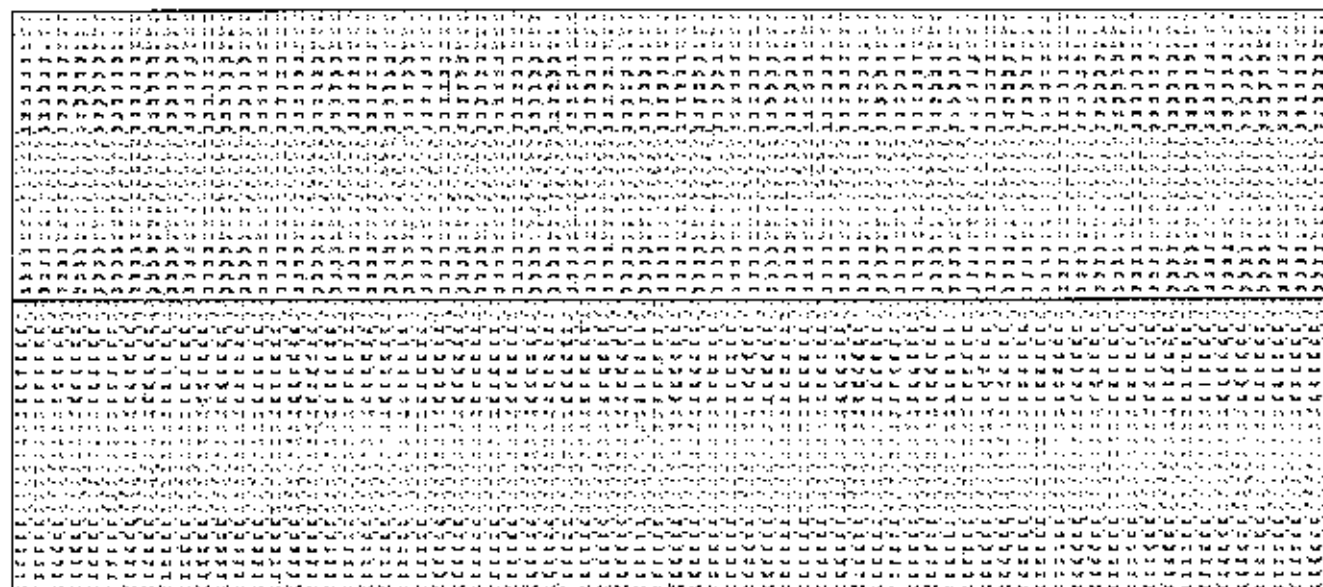

Г 3,2,1

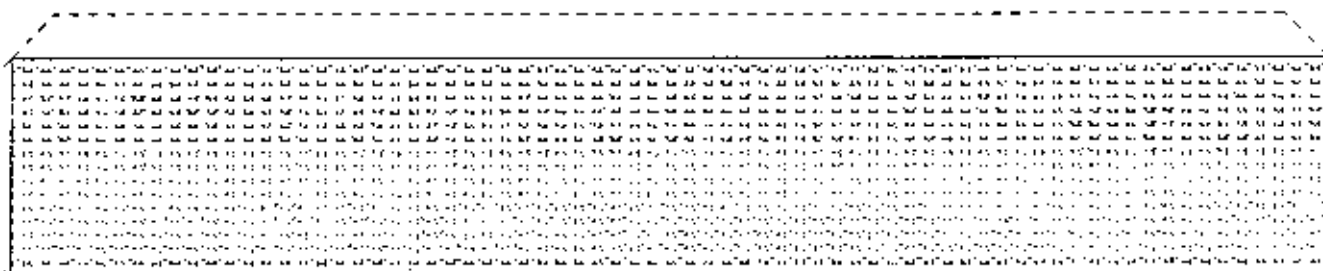
В ΣΚΕΠΗ

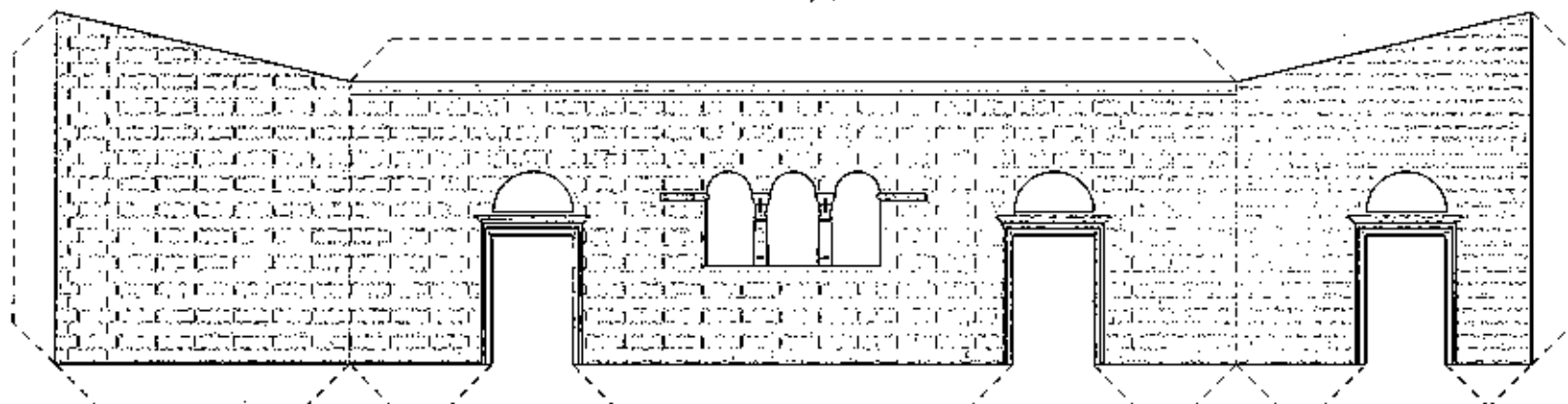
Α ΣΚΕΠΗ

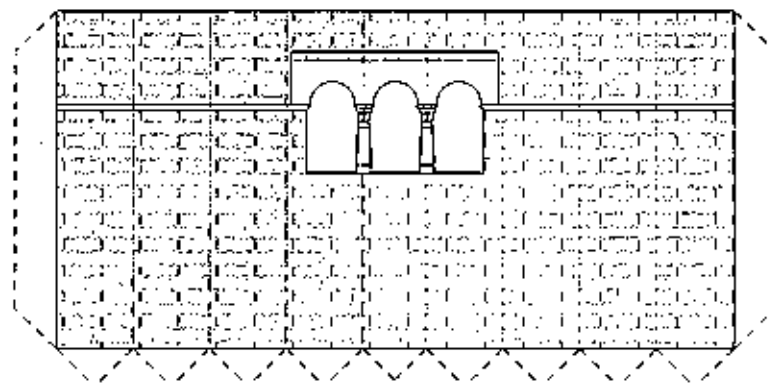
Γ ΣΚΕΠΗ

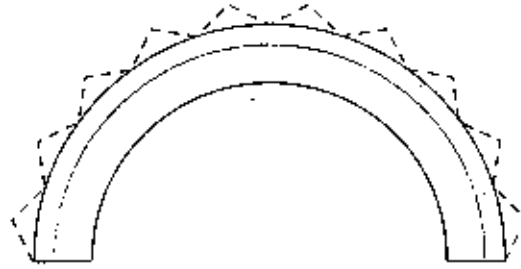

N 2,3,4

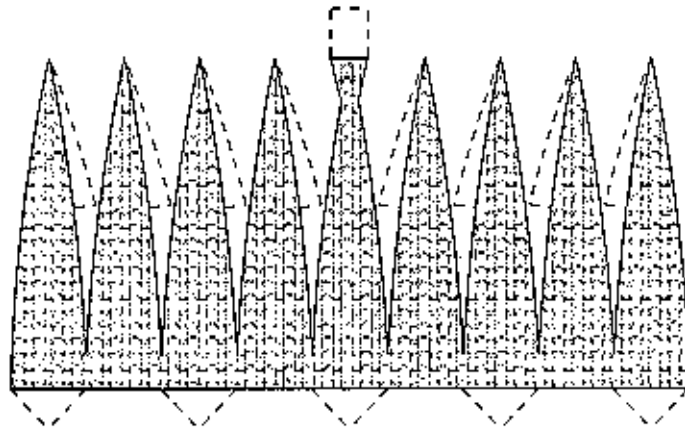

I 1

I ΣΚΕΠΗ

N
ΣΚΕΠΗ

